

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
на тему:
**«Особливості культурного розвитку
західноукраїнських областей у 1944–1953 рр.»**

студентки 4 курсу, групи СОІ–41
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Вербовської Таїсії Денисівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Кобута Степан Йосифович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СУПЕРЕЧЛИВІ ПРОЦЕСИ ПОВОЄННОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ.....	12
1.1. Проблеми розвитку загальноосвітньої школи	12
1.2. Особливості розгортання та функціонування мережі закладів вищої і середньої спеціальної освіти.....	24
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ.....	34
2.1. Ідеологічна регламентація літературного і мистецького життя	34
2.2. Форми та зміст роботи культосвітніх закладів	47
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШИХ КЛАСАХ	57
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
I. Неопубліковані матеріали.....	73
II. Опубліковані документи і матеріали.....	73
III . Матеріали періодичних видань	74
IV. Монографії, наукові статті, підручники, посібники	74
V. Дисертації.....	81
VI. Інтернет–ресурси	82
ДОДАТКИ.....	83
План-конспект заняття	91

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комп'ютерні технології

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МДБ – Міністерство державної безпеки

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НУШ – Нова українська школа

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(б) – Організація українських націоналістів (бандерівців)

РНК (Раднарком) – Рада народних комісарів

СРПУ – Спілка радянських письменників України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СРХУ – Спілка радянських художників України

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УПА – Українська повстанська армія

ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

У змісті національної системи освіти ХХІ ст. чи не найголовнішим інструментом процесу формування особистісних якостей молодого покоління українців визнається культура. Без широких знань про духовне та матеріальне минуле рідних земель не можливо виховати повноцінного громадянина-патріота своєї держави. Як наслідок, зростає вага шкільних предметів, які виконують культуротворчу місію в становленні учнів, у тому числі й історії. Саме на вчителів-істориків покладається важливе завдання з формування культурної компетентності у середовищі своїх вихованців.

Щоби збагнути ментальність будь-якого народу, варто пізнати сукупність його духовної та матеріальної спадщини, яка постала внаслідок довготривалої творчої діяльності. Допоки етнос має здатність проявляти себе самобутніми творами власної культури, продовжувати свої споконвічні традиції, з яких виводить власне коріння, до тих пір він зможе зберігати свою особовість і можливість вести самобутнє духовне життя. На сучасному етапі культура України переживає добу справжнього національного відродження. Відбуваються процеси збирання і систематизації культурних надбань, які через тривалі періоди бездержавності, виявилися розсіяними у просторі та часі, а також переосмислення здобутків і втрат на культурному поприщі.

Всебічне і об'єктивне вивчення культурних процесів в Україні загалом неможливе без наукового дослідження історії культури того чи іншого краю, міста, села. Регіональна самобутність, яка складалася протягом багатьох віків, дотепер виступає водночас і предметом численних дискусій та суперечок, і джерелом потенційних можливостей та перспектив для розвитку країни. З огляду на той факт, що чинні територіальні кордони України оформилися лише в середині минулого століття, стає очевидним значення впливу регіонального чинника на політичний, соціально-економічний та культурний розвиток держави загалом.

Серед цілого масиву досліджуваних проблем, пов'язаних зі студіями з вітчизняної регіональної історії, вже не один рік продовжують зберігати свою наукову актуальність питання політики радянзації західноукраїнських земель в 40-х – 50-х роках ХХ ст. Неоднозначність і суперечливість процесів радянського культурного будівництва на Заході України у перші повоєнні роки зумовлює потребу подальшого об'єктивного та поглибленого вивчення даної проблематики, що разом з іншими згаданими вище чинниками й вплинуло на остаточний вибір теми нашої роботи.

Об'єкт дослідження – культурний розвиток західних областей України в 1944-1953 рр.

Предмет дослідження – основні закономірності та особливості розвитку культурних процесів в умовах політики радянзації західного регіону через призму можливостей інтеграції здобутих знань у методику викладання історії в закладах загальної середньої освіти .

Хронологічні рамки дослідження охоплюють часовий проміжок від початку звільнення західноукраїнських земель від німецької окупації і відновлення на них радянської влади у 1944 р. до кінця доби пізнього сталінізму в 1953 р.

Територіальні межі дослідження включають територію тогочасних восьми західних областей УРСР: Дрогобицької, Волинської, Закарпатської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької.

Мета роботи – на основі переосмислення здобутків історіографії, опрацювання документів, архівних матеріалів, періодичних видань, методичних джерел визначити історичні тенденції культурного розвитку західноукраїнських земель в цілому і в окремих галузях зокрема, а також методику вивчення даної проблематики в змісті шкільного курсу історії України.

Для реалізації означеної мети автор поставив перед собою вирішення наступних завдань:

- розкрити специфіку культурної політики радянських органів влади в західних областях України у повоєнні роки; виявити логічний зв'язок між конкретно-історичними подіями в державі та культурними процесами у регіоні;
- проаналізувати кількісні та якісні параметри освітнього процесу, виявити позитивні та негативні тенденції в системі шкільної, середньої спеціальної і вищої освіти на західних землях;
- з'ясувати становище місцевої літературно-мистецької інтелігенції, головні напрямки діяльності творчих спілок, професійних мистецьких колективів за умов політичного та ідеологічного контролю держави;
- дослідити форми і зміст роботи культурно-освітніх установ, їх масовий вплив на формування радянських цінностей та ідеалів, а також ставлення українського національно-визвольного руху до нової культурної політики в західному регіоні;
- розкрити основні методологічні підходи, прийоми і засоби вивчення культурознавчої проблематики в шкільному курсі історії України.

Аналіз джерельної бази та стан наукової розробки. Дослідження обраної нами проблематики зумовило потребу використання широкого кола джерел, які є різними за своїм походженням та інформаційним змістом. Зокрема, нами було опрацьовано окремі документи Державного архіву Івано-Франківської області. Серед них є справи фонду Івано-Франківського обласного комітету Комуністичної партії України (ф. 1–П.) та фонду Виконкому Станіславської обласної Ради депутатів трудящих (ф. Р–3), що містять цінні матеріали офіційного діловодства державних установ і партійних організацій, а також стенограми нарад з питань освіти і культури, які проводилися за участю представників педагогічної та мистецької інтелігенції [1, 2].

Поряд з архівними джерелами суттєву роль у нашому дослідженні відіграли збірники опублікованих документів і матеріалів з історії України, які у більшій чи меншій мірі зачіпали й питання культурного життя західних областей. Передовсім виділимо перший том збірника документів і матеріалів «Культурне

життя в Україні. Західні землі» (1939–1953) [3]. У даному виданні поміщено більше трьох сотень документів, які дають змогу проаналізувати, як в регіоні відбувалося культурне будівництво в сферах освіти, науки, літератури, мистецтв, зрозуміти специфіку взаємовідносин влади і творчої інтелігенції. Корисна інформація, дотична до проблематики нашого дослідження, також опублікована в збірниках документів і матеріалів «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.» та «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. (1947–1957 рр.)» [4, 5].

У роботі використано матеріали радянської та партійної періодичної преси досліджуваного періоду. В них предметом першочергового аналізу для нас стали публікації, що стосувалися різних аспектів культурного життя в західному регіоні України. У процесі дослідження ми опрацювали окремі матеріали, які протягом 1945-1951 рр. виходили на сторінках офіційного щомісячного видання Комітету в справах культосвітніх установ УРСР «Культурно-освітня робота», а також на газетних шпальтах станіславського обласного часопису «Прикарпатська правда». Зважаючи на той факт, що в радянські часи у тогочасній пресі панувала жорстка державна цензура, до опублікованої там інформації слід підходити з великою обережністю.

Окреме місце в джерельній базі нашого дослідження посіли також новітні законодавчі акти [88, 89] та урядові освітні концептуальні проекти [86].

Наукове вивчення різноманітних аспектів культурного розвитку західноукраїнських земель другої половини 40-х – початку 50-х рр. XX ст. має свою давню історіографічну традицію.

До середини 80-х років XX ст. історичні праці практично усіх радянських істориків характеризувалися однобічністю методологічних підходів та ідеологічною запрограмованістю висновків. У своїх тогочасних роботах вчені-суспільствознавці були змушені відображати не лише власну авторську позицію, але й враховувати погляди партійного керівництва на досліджувану проблему. Відтак історичним працям було притаманне замовчування чи фальсифікація незручних фактів, що на сучасному етапі вимагає критичного переосмислення

опублікованого у зазначений період наукового доробку. Свідченням цього є узагальнюючі колективні роботи «Розквіт народної освіти в західних областях України» та «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі» [59, 77].

У добу незалежної України в умовах наукової свободи вітчизняна історіографія отримала повноцінні можливості по-новому, більш об'єктивно підійти до вивчення низки актуальних проблем національної культури. З 1990-х років спостерігається підвищений інтерес до вивчення регіональної історії, у тому числі зростає кількість наукових праць, присвячених досліджуваній нами проблематиці.

За цей час спроби системно проаналізувати процеси і тенденції, притаманні для культурного розвитку всього західного регіону України повоєнних років, здійснили у своїх роботах на основі залучення нових архівних матеріалів Т. Марусик [37], С. Сворака [62], А. Киданюк [32], О. Малярчук [35], М. Сеньків [64], С. Герегова [26], О. Шилук [82]. Чимало вітчизняних науковців, вивчаючи загальноукраїнський культурний контекст, побічно торкалися в дослідженнях й проблем розвитку західних областей. Приміром, питанням ідеологічного тиску тоталітарної держави на різні прошарки творчої інтелігенції присвячені праці О. Роготченка [58] і Н. Сірук [65-68], особливостям функціонування культосвітніх установ – публікації Г. Піц [51], І. Романюка [61] та А. Якубець [81].

В останні десятиліття з'явилося ряд публікацій, у яких висвітлювалися питання культури окремого краю або області. Проблеми культурного розвитку Львівщини знайшли своє відображення у дослідженнях Р. Генеги [25], М. Ільницького [30], Р. Попп [55]; Волині – І. Сушик [75-76], Закарпаття – В. Міщанина [42-43]; Рівенщини – Н. Мащенко [39-41], Прикарпаття – І. Андрухів [15], М. Паньківа [50], О. Олексина [46-49], В. Смирнова [69]. Також оригінальний матеріал, присвячений досліджуваній нами проблематиці, вміщено в фундаментальних колективних наукових виданнях «Вища педагогічна

освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область» [22] та «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [29].

У новітній вітчизняній історіографії особливу предметну увагу викликали різноманітні питання, пов'язані з вивченням українського національно-визвольного руху на західноукраїнських землях після Другої світової війни. Поміж іншого, з'явилося кілька публікацій на тему ставлення представників націоналістичного підпілля до радянської культурно-освітньої політики в регіоні. У цьому плані викликають науковий інтерес дослідження О. Іщука [33], С. Сворака [63], В. Старжеця [70], О. Стасюк [73], Т. Галицької-Дідух [24], Д. Винницької [21].

Водночас у сучасній науково-педагогічній і методичній літературі відбувається переосмислення підходів до викладання курсу історії України в загальноосвітній школі та його змістового наповнення. У ході реформування системи середньої освіти було зроблено вибір на користь компетентнісної парадигми навчання. В контексті дослідження шкільної історичної освіти саме цій педагогічній моделі присвячені спільні наукові розробки Б. Малієнко та Т. Мацейків [14], а також О. Пометун, Н. Гупана і В. Власова [52]. У добу незалежної України комплексний аналіз оновленої методики навчання історії в українській школі вперше здійснили у своєму посібнику 2006 р. О. Пометун та Г. Фрейман [53]. На виокремлення заслугує й близька за тематикою навчально-методична праця авторства Г. Яковенко [80].

Останніми роками у науковому просторі з'явилося чимало публікацій, автори яких висвітлюють роль окремих методів і технологій навчання в середній школі. Специфіку застосування дослідницької діяльності у вивченні шкільного курсу історії розкрили П. Мороз [44] і Л. Білоус [18]. Освітній потенціал дискусійної методики активного навчання стали предметом наукової розробки О. Муляр і Н. Василенко [45]. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій, як сучасних інструментів забезпечення ефективного вивчення матеріалу на уроках історії дослідили О. Мандрико та В. Снагощенко [36].

Протягом двох останніх десятиліть окремі вітчизняні науковці присвятили спеціальні дослідження й питанням методичного забезпечення вивчення тем культурознавчого змісту в шкільному курсі історії України. Однією з перших цієї проблематикою розпочала займатися Ж. Гаврилюк [23]. Услід за нею розгляд методики реалізації культурологічного підходу на уроках вітчизняної історії продовжили вчені Т. Мацейків [38] та В. Присакар [56].

Зрозуміло, що згаданими працями не вичерпується перелік публікацій, пов'язаних з історичними та методичними аспектами теми дипломної роботи. Їх виокремлено з огляду на те, що вони складають основу наукового доробку, використаного у нашому дослідженні.

Методологічною основою дослідження нами обрано принципи історизму та наукової об'єктивності. У ході виконання роботи ми застосовували як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи дослідження: аналітичний, системний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистичний.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що зроблено спробу з актуальних, об'єктивних і неупереджених позицій, використовуючи широкий комплекс історичних і теоретико-методичних джерел, оригінальний фактичний матеріал, розкрити сучасне бачення тих суперечливих процесів, які відбувалися в культурному житті західного регіону України після Другої світової війни. У дослідженні систематизовано і структуровано найбільш ефективні методичні підходи та способи щодо вивчення культурознавчого матеріалу на уроках історії України в загальноосвітній школі.

Практичне значення дипломної роботи. Матеріали і положення, напрацьовані за підсумками нашого дослідження, у подальшому можуть бути використані повністю або частково в науково-дослідній діяльності (для написання магістерської, дисертаційної роботи, наукових публікацій, виступів на наукових конференціях, семінарах, форумах, круглих столах). Доцільним може стати застосування отриманих нами методичних результатів і в ході здійснення педагогічної діяльності у загальноосвітній школі як фаховими вчителями, так і студентами-істориками під час проходження педпрактики.

Структура бакалаврської роботи зумовлена метою та основними завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків (разом 71 с.), списку використаних джерел (90 найменувань) та додатків.

РОЗДІЛ 1. СУПЕРЕЧЛИВІ ПРОЦЕСИ ПОВОЄННОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

1.1. Проблеми розвитку загальноосвітньої школи

Процеси відновлення і подальшого утвердження радянської влади на територіях західних областей України в 1944-1953 рр. супроводжувалися кардинальними змінами у різних сферах життя. Численні перетворення мали на меті якнайшвидше інтегрувати нещодавно приєднані землі до загальносоюзної моделі розвитку. Важливу роль у цих трансформаціях відігравала освітня галузь.

Наріжним каменем і основою становлення особистості, її культурного зростання є загальноосвітня школа. Тому першочерговим завданням перших повоєнних років стало забезпечення загального обов'язкового навчання дітей з семирічного віку як у містах, так і в сільській місцевості. Для цього необхідно було у найкоротші терміни відновити довоєнну шкільну мережу, укомплектувати освітні заклади кваліфікованими педагогічними кадрами, належним чином задовольнити потреби учнів у навчальних підручниках і приладдях.

Передовсім органи влади вживали заходів щодо приведення системи загальної освіти на Заході України до уніфікованих в СРСР стандартів. У цьому контексті в регіон повернули апробовану ще у 1939-1941 рр. трирівневу систему державних навчальних закладів – початкові, неповно-середні (семирічні) та середні школи. Налагодження життя в освітній галузі відбувалося складно, відчувалися усі наслідки воєнного лихоліття. Як свідчать документи, станом на 1940/1941 навчальний рік у західних областях УРСР нараховувалося 7 696 шкіл, в яких здобувало освіту 1 млн. 456 тис. учнів. У 1944/1945 навчальному році тут відновила свою роботу тільки 5 691 школа, з яких: початкових – 3 788, неповних середніх – 1 644, середніх – 259. У територіальному розрізі ситуація виглядала наступним чином: Волинська область – 746 закладів, Дрогобицька – 859, Львівська – 916, Ровенська – 605, Станіславська – 749 Тернопільська – 1045 і

Чернівецька – 454 [3, с. 242-243]. Причиною такого катастрофічного падіння кількісних показників стало те, що за період військових дій на західноукраїнських землях значна частина шкіл була або цілком зруйнована, або серйозно постраждала. Окрім того, чимало навчальних закладів мали слабку матеріальну базу ще на початковому етапі радянзації регіону.

В приєднаному до УРСР після війни Закарпатті в 1945/1946 навчальному році за радянськими освітніми взірцями розпочало свою роботу 17 середніх шкіл (училося 2 152 учня), 183 неповно-середніх (57 309 учнів) та 558 початкових шкіл (48 088 учнів) [3, с. 326-327].

У головному освітньому відомстві республіки констатували, що у справі розгортання мережі семирічних і середніх шкіл в 1945/1946 навчальному році Волинська, Дрогобицька, Ровенська та Станіславська області демонстрували найгірші показники в УРСР [40, с. 71]. Тисячі дітей шкільного віку на ту пору в силу різних обставин продовжували залишатися поза освітнім процесом (у Волинській області – близько 16 тис., Дрогобицькій – 11,6 тис., Закарпатській – 8,1 тис.). Чимало учнів не могли відвідувати школу через розкиданість та віддаленість населених пунктів. Передовсім ця тенденція стосувалася Волині, а також гірських районів Дрогобицької, Станіславської, Закарпатської та Чернівецької областей. Щоби виправити ситуацію поступово розпочали будувати школи-інтернати, або створювати при школах гуртожитки [64, с. 67].

Оскільки в перші повоєнні роки лєвова доля державного бюджету спрямовувалася на відновлення важкої та оборонної промисловості, коштів, виділених для забезпечення повноцінної роботи освітніх закладів, не вистачало. Державний план шкільного будівництва не виконувався з року в рік. Згідно зі звітами Міністерства освіти УРСР, недовиконання плану капіталовкладень в цій ділянці у 1944 р. складало аж 69,5 %. І подібна ситуація з недофінансуванням повторювалася також протягом наступних літ [71, с. 169]. Тож склалася закономірна ситуація, коли в перші повоєнні роки займалися не стільки зведенням нових шкіл, як здійсненням заходів по відновленню вже існуючих, але пошкоджених шкільних споруд.

З огляду на брак навчальних класів і кабінетів, 26 червня 1944 р. Рада Народних Комісарів УРСР видала постанову «Про порядок звільнення шкільних приміщень, що використовувались не за призначенням». Документ зобов'язував партійно-радянські органи на місцях невідкладно вирішити питання повернення закладам народної освіти належних їм приміщень, які раніше вимушено займали без попереднього узгодження із Наркоматом освіти військові частини та інші організації [60, с. 73].

Невирішеність ситуації з нестачею шкільних класів і кабінетів стала однією із причин введення багатозмінності в організації навчального процесу у освітніх закладах, а також надмірної наповнюваності класів аж до 45-50 осіб. Навчання у дві та більше змін стало звичною практикою майже в більшості загальноосвітніх установ західних областей другої половини 40-х – початку 50-х рр. XX ст. [64, с. 69]. Для прикладу, в Ровенській області 1949/1950 навчального року через брак приміщень учбовий процес переважно здійснювався у дві, а подекуди і в три зміни. В одну зміну мали змогу організувати навчання школярів лише 3 міські та 199 сільських шкіл, тоді як у дві зміни вчилися учні 36 міських і 738 сільських шкіл [40, с. 72]. У 1949 р. на подолання двозмінної моделі навчального процесу було спрямовано постанову Ради Міністрів УРСР, яка передбачала остаточний перехід всіх шкіл на однозмінне навчання до 1954/1955 н. р. Однак реалізувати ці плани на практиці так і не вдалося.

Складність ситуації з відновленням матеріальної бази шкільних закладів спонукала місцеві органи влади західного регіону широко залучати до відбудовчих процесів громадськість міст та сіл. Так званий «метод народної будови», коли силами, засобами і руками самого населення велося відновлення зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень, стає поширеним явищем у ту пору [71, с. 170]. Громади, задля забезпечення підростаючому поколінню хоча би мінімальних умов для отримання якісної освіти, змушені були займатись ремонтом шкіл, класів, кабінетів, житла педагогів, виготовленням шкільних меблів та обладнання, забезпеченням закладів паливом. Наприклад, у Львівській області в червні 1946 р. тривали «недільники»,

в ході яких колективно було відремонтовано 683 школи і 898 квартир учителів. У Стебницькій семирічній школі Дрогобицької області вчителі разом батьківською спільнотою власними силами здійснили ремонт навчальних приміщень, підвели до них газ та обладнали електроосвітленням. На Тернопільщині під час оголошеного місячника з підготовки шкіл до нового 1951/1952 навчального року силами громадськості було побудовано чи пристосовано для потреб освітньої галузі 41 споруду на 3 044 учнівських місць [71, с. 171].

Усі ці заходи позитивно впливали на подальше розширення загальноосвітньої мережі західноукраїнських земель, сприяли забезпеченню доступу до навчання для значної частини дітей шкільного віку. На початок 1950/1951 навчального року в регіоні вже працювало 7 297 шкіл. Так, у Львівській області на початок 1949/1950 навчального року функціонувала 981 школа (з них: початкових – 510, семирічних – 371, середніх – 100). А у Дрогобицькій області відкрили свої двері для школярів 852 заклади (з них: початкових – 312, семирічних – 452, середніх – 88) [32, с.129].

Ще одним злободенним питанням було забезпечення школярів учбовою літературою. У 1944/1945 навчальному році через гострий дефіцит підручників Наркомат освіти УРСР затвердив спеціальні норми щодо їх розподілу серед школярів, згідно з якими у залежності від класу одним підручником мали спільно користуватися від двох-чотирьох учнів у початковій школі до восьми учнів у середніх і старших класах. У Рівненську область 1945/1946 навчального року було відправлено 165 788 екземплярів навчальної літератури, що не відповідало нагальним потребам у ній з боку учнівської молоді. Серед усіх районів найгіршою ситуація із забезпеченням підручниками склалася у Висоцькому, Клеванському та Острозькому – туди надіслали лишень 30–40 % від необхідної кількості. Найбільш дефіцитними виявилися підручники з історії СРСР, української мови, російської мови та літератури. Як наслідок, по всій Рівненській області вдалися до закупівлі підручників в учнів, яких перевели до наступного класу [41, с. 93].

Маловтішною була ситуація з навчальною літературою і на Прикарпатті. Напередодні 1946/1947 навчального року школи Станіславської області були забезпечені підручниками в кількості 273 482 екземплярів, що складало: 30 % від потреб учнів I-IV класів, 28 % від потреб учнів V-VI класів та 10 % від потреб учнів VIII-X класів. Практично не було підручників з історії та російської літератури [2, арк. 135-136].

Особливо кричущим виявився стан справ із навчально-методичним забезпеченням шкіл у сільських місцевостях Західної України. Протягом 1945–1948 рр. тамтешні освітні заклади мали у своєму розпорядженні підручників і зошитів тільки до 30-50 % від загальних потреб. Окрім того, у своїй переважній більшості недостатньо обладнаними були спортивні майданчики семирічних та окремих середніх шкіл [31, с. 107].

У ході відновлення і розгортання мережі шкільних закладів органи влади зіткнулися з проблемою забезпечення їх педагогічними кадрами. За час Другої світової війни в УРСР було втрачено близько третини від довоєнного складу вчителів. У західних областях республіки до цього додалося ще ряд чинників, які ще більше ускладнювали кадрову ситуацію. Чимало місцевих педагогів з довоєнним стажем роботи у системах освіти інших країн (Польщі, Румунії, Угорщини), перебували в статусі «неблагонадійних», а тому нерідко позбавлялися права працювати за фахом. Якесь частина (учителі польського походження) вимушено покинула рідні місця внаслідок повоєнних міграційних процесів на західних землях України [39, с. 63].

З метою якнайшвидшої адаптації педагогів регіону до радянської системи освіти на початку 1945 року у Львові було проведено кілька масових зібрань учительського активу. Спочатку в січні місяці відбулася розширена нарада учителів західних областей, на якій зібралося більше тисячі освітян, а у березні місяці – нарада завідувачів районних відділів народної освіти за участю чотирьох сотень осіб. На цих зборах присутніми делегатами серед інших обговорювалося також й питання кадрової політики в галузі [64, с. 69].

Як свідчать документи, станом на 1944/1945 навчальний рік співвідношення між загальним числом працевлаштованих вчителів та кількістю незаповнених трудових місць у шкільних закладах регіону складало: у Львівській області – 3 729 працюючих та 1 929 вакансій, Ровенській області – 3 100 працюючих та 1 664 вакансії, Тернопільській області – 4 138 працюючих та 1 340 вакансій, Волинській області – 2 145 працюючих та 1 536 вакансій [70, с. 460-461]. На Закарпатті на зламі 1944-1945 років, коли край ще офіційно не було приєднано до складу УРСР, кадровий голод в освітній сфері поглибили репресивні дії радянських каральних органів. Їх мішенню стали десятки місцевих педагогів, головною провиною яких була попередня викладацька робота в угорських, німецьких та українських школах. Як наслідок, в одних лишень навчальних закладах Рахівського і Тячівського округів не вистачало близько 400 учителів [42, с. 53]. Також не кращими були справи на кадровому фронті й на теренах Станіславської області. В 1947/1948 навчальному році в школах Прикарпаття бракувало 610 педагогів I-IV класів, 650 педагогів V-VII класів та 93 педагогів VIII-X класів [22, с. 224].

Спроби швидко відновити якомога більшу кількість шкіл часто приводили до того, що вакантні місця учителів заповнювали працівниками, які частково, а часом і повністю не відповідали фаховим вимогам. За даними дослідників, на Львівщині станом на 1944/1945 навчальний рік з 3 872 педагогів вищу освіту мали 637, незакінчену вищу – 427, середню – 2 356, незакінчену середню – 452; на Станіславщині станом на 1945/1946 навчальний рік із 3 767 педагогів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 % від всього загалу, середню – 47,4 %, незакінчену середню – 32,2 % [70, с. 462]. У Дрогобицькій області поширеним явищем стала практика призначення навіть на найвищі посади в освітній сфері осіб без відповідного фахового рівня. В самому обласному центрі з шести працівників керівної ланки жоден не мав вищої освіти [54, с. 445].

Все це вимагало від партійно-радянських органів вжиття невідкладних заходів щодо виправлення кадрової ситуації. Активізувалася робота над розвитком системи педагогічної освіти. З цією метою на місцях організовувалися

шести- і восьмимісячні курси з підготовки учителів з неповною середньою освітою для отримання загальної середньої. Більш масовим джерелом поповнення освітніх закладів педпрацівниками у найближчій перспективі мала стати мережа педагогічних шкіл, педучилищ та учительських інститутів. Приміром, на Прикарпатті вже у перші місяці після звільнення його території від німецьких окупантів відновили свою діяльність педагогічні школи в Коломиї, Станіславі та Рогатині, реорганізовані згодом в педагогічні училища із підготовки вчителів початкових класів [22, с. 223].

За таких умов зростало значення заочної педагогічної освіти. На Ровенщині при Острозькій педшколі у липні 1944 р. було організовано заочні курси перепідготовки вчителів I–IV-х та V–VII-х класів, на яких навчалося відповідно 540 і 300 осіб [39, с. 64]. У Станіславській області на виконання наказу Міністерства освіти України від 30 квітня 1946 року «Про поліпшення заочного навчання вчителів початкових, семирічних та середніх шкіл УРСР» дирекції учительського інституту м. Станіслава та трьох педучилищ краю провели відповідну організаційну роботу. І якщо на 1946 р. на заочній формі навчалося 1 388 прикарпатських учителів, то вже через рік – 1 498 [22, с. 224]. (Додаток А)

І все ж у повоєнний період основну ставку в справі подолання гострої нестачі вчительських кадрів у західних областях було зроблено на скерованих сюди для роботи педагогів з інших регіонів республіки та з-поза її меж. За інформацією начальника управління шкіл Наркомату освіти УРСР М. Грищенка, станом на 1 жовтня 1944 р. зі східних областей було направлено на Захід близько 7 000 вчителів. Серед них тільки 685 відряджених мали вищу освіту, 1 426 – були випускниками педагогічних шкіл, 2 850 – складали групу спеціалістів, підготовлених на курсах на місцях та 1 191 – фахівці, відкликані з евакуації [70, с. 461]. Як впливає з підрахунків дослідників, тільки у другій половині 1940-х на роботу до західноукраїнських шкіл зі Сходу було скеровано 29 909 працівників [31, с.107].

Щорічне планомірне направлення великої кількості педагогів в західний регіон України зумовлювалося не тільки форсованими темпами розгортання на

даних територіях мережі загальноосвітніх шкіл. Був ще й інший чинник – нова влада, і не безпідставно, не могла у повній мірі покладатися на місцевих спеціалістів. Партійно-радянське керівництво сподівалося, що більш ідеологічно підготовлені педагогічні кадри з інших регіонів країни зможуть стати більш надійними провідниками сталінського курсу не лише в освітній, але й суспільно-політичній роботі на місцях. В умовах збройного протистояння Радянської держави з українським національно-визвольним рухом на західних землях владними структурами цінувався не тільки фаховий рівень освітян, а також їх «ідейна» стійкість і «незаплямованість».

Багато скерованих спеціалістів були зовсім незнайомі з місцевими культурними і релігійними традиціями, якась частина не володіла українською мовою і не виявляла бажання та потреби вивчати її, хтось з прибулих відверто зневажливо ставився до тутешніх мешканців. Як наслідок, на цьому ґрунті у приїжджих виникали непорозуміння і конфлікти з місцевими колегами-педагогами, учнями та громадськістю.

Також траплялися масові випадки вибуття з місць призначення «вчителів-східняків». Таку тенденцію зумовили кілька чинників: професійна та ідейна невідповідність займаним посадам, складна внутрішньополітична ситуація, що склалася у західному регіоні, незадоволення матеріально-побутовими умовами існування і, врешті, страх за власне життя через діяльність націоналістичного підпілля. Для прикладу, тільки у вересні-жовтні 1946 р. з Волинської області вибуло 500 учителів, а протягом всього 1948/1949 навчального року покинуло учительську роботу ще 340 осіб [76, с. 175].

Утвердження радянської системи освіти на західноукраїнських теренах супроводжувалося всебічним її наповненням ідеологічним змістом, відкиданням досвіду національного шкільництва та релігійного виховання, нехтуванням багатьох гуманістичних надбань світової педагогіки. Кожен пересічний освітянин мав бути не тільки фахівцем своєї справи, а ще й працівником ідеологічного фронту. У тогочасних історичних реаліях головне завдання учительської спільноти полягало не просто у підвищенні загального освітнього

рівня молодого покоління людей, але й у формуванні в них світогляду майбутніх будівничих комуністичного суспільства, вихованих на принципах відданості партійним ідеалам, любові до «батька Сталіна», повазі до «великого російського народу» та ненависті до класових ворогів [70, с. 465].

Зважаючи на зазначене, й визначалися конкретні форми та зміст навчально-виховного процесу, його методичне забезпечення в шкільних закладах. Питаннями ідейного виховання і формування педагога радянського зразка займалися передовсім партійні та комсомольські структури відповідних освітніх установ. У добу пізнього сталінізму поширеною практикою стала організація там гуртків з вивчення теорії марксизму-ленінізму, короткого курсу історії ВКП(б) чи біографій «вождів» більшовицької партії [22, с. 225]. Відверті спроби політизації педагогіки також чітко простежувалися в навчально-методичній літературі, рекомендованій для підготовки майбутніх освітян і самоосвіти вчителів-практиків. Показовим прикладом подібних намірів може слугувати збірник «Радянська школа і організація її роботи», спеціально підготовлений у 1946 р. для вчителів західних областей України групою провідних науковців СРСР [22, с. 224].

Ще однією негативною тенденцією в розвитку шкільної освіти у Західній Україні, як і республіки загалом, стала завуальована русифікація навчального процесу. 4 вересня 1945 р. було ухвалено постанову ЦК КП(б)У №70, у якій йшлося про запровадження норми щодо вивчення російської мови у всіх школах України, починаючи від другого класу. Положення документа фактично дублювали іншу постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України», видану 1938 року [62, с. 201]. Про те, що русифікаторська політика поступово набирала своєї ходи свідчив цілий ряд фактів.

Передовсім, планомірно зростали показники кількості російських шкіл на території західного регіону. Їх відкриттю та наповненню учнями всіляко сприяла місцева влада. Якщо у Львівській області в 1945/1946 навчальному році функціонувала 21 школа з російською мовою навчання, то вже через рік таких

закладів стало 47. На сусідній Дрогобиччині станом на 1946 р. вже третина шкіл обласного центру мала статус російськомовних [62, с. 203]. Окрім того, освітні заклади першочергово забезпечувалися вчителями-предметниками саме з російської мови та літератури, а в обласних центрах організовувались відповідні мовні курси без відриву від виробництва для перепідготовки тутешніх педагогів. Школи з російською мовою викладання нерідко мали кращу фінансово-матеріальну базу, користувалися більшою підтримкою з боку партійно-радянських органів [62, с. 201-202].

У другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. західноукраїнські землі перебували в епіцентрі жорстокого збройного протистояння між радянським тоталітарним режимом та націоналістичними підпільними структурами ОУН і УПА. Відголоски цього безкомпромісного конфлікту безпосередньо відчули на собі й місцеві працівники освітньої сфери різного рівня. З одного боку, вони перебували в атмосфері постійного ідеологічного тиску офіційної влади, яка вимагала рішучої боротьби з будь-якими проявами так званого «українського буржуазного націоналізму». З іншого боку, педагогічна інтелігенція перебувала в полі зору націоналістичного підпілля, яке моніторило стан справ щодо навчально-виховної роботи освітян з підростаючим поколінням.

Загальне ставлення інформаційно-пропагандистських осередків ОУН і УПА до здобуття молоддю освіти в умовах нової радянської дійсності було викладене у гаслі: «Ми за навчання дітей, але проти викорінювання душ» [24, с. 255]. Як свідчать документи, українські повстанці намагалися тісно контактувати з учительськими кадрами, водночас використовуючи різні форми впливу на їх роботу. Підпільники виступали проти штучного прищеплювання підростаючому поколінню ідеалів радянського патріотичного виховання, насильного втягування молоді до піонерських і комсомольських організацій, брехливого перекручення фактів історичної та природничих наук, антирелігійної пропаганди [76, с. 175].

У одному з непоодиноких звернень пропагандистів ОУН до керівників шкіл та усього освітянського загалу, у тому числі працівників, скерованих в регіон зі Сходу, твердилося: «Ми, українські повстанці, допоможемо вчителям в охопленні молоді шкільним навчанням, але рівночасно домагаємося, щоб у вихованні української молоді зникло вироблювання радянського патріотизму та вщиплювання любові до «найкращого друга – любого батька Сталіна». Не дозволимо, щоби в час, коли весь український нарід переживає пекло сталінського терору, в час, коли наші батьки і брати голови свої кладуть за знищення большевицького окупанта, українську молодь примушувати співати про радісне життя та славити оскаженілу більшовицьку банду з лютим катом Сталіним на чолі» [4, с. 257].

Окрім роз'яснювальної роботи, представники націоналістичного підпілля також влаштовували різного штибу антирадянські акції безпосередньо в освітніх закладах: завдавали майнової шкоди шкільним приміщенням, знищували комуністичну символіку, портрети вождів та радянську літературу. Стосовно директорів шкіл та вчителів, які займали відверто антиукраїнську позицію і не реагували на попередження, члени ОУН вчиняли насильницькі дії. Так, на Ровенщині лише впродовж одного 1944/1945 навчального року жертвами представників національного опору стало п'ять учителів з Володимирецького району і двоє з Сарненського [39, с. 65]; на Прикарпатті в перші повоєнні роки також загинуло двоє керівників шкіл – відповідно у Станіславському та Гвіздецькому районах, а також учителька з Більшівцівського району [63, с. 53].

Закономірно, що влада зі свого боку вживала усіх можливих заходів, аби унеможливити поширення антирадянського впливу в освітянському середовищі, передовсім в західних областях України. На це, зокрема, була націлена й постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про поліпшення справи підготовки вчителів», ухвалена 8 березня 1946 р. Автори документу вимагали від низових владних структур здійснити нагальні кроки стосовно викорінення впливу на свідомість педагогічної інтелігенції ідеології «українського буржуазного націоналізму» та щодо посилення комуністичного виховання кадрів [39, с. 66].

Одним із способів здійснення тотального контролю держави за дотриманням партійного курсу в західноукраїнському освітньому просторі стала розповсюджена практика з «чистки рядів». Особливо активізувався цей процес на зламі 1940-х – 1950-х рр. Навесні 1950 р. в західних областях УРСР з метою перевірки і фільтрації педагогічних кадрів навіть працювали спеціальні комісії на чолі з уповноваженими представниками ЦК КП(б)У. Про масовість подібних кампаній свідчить той факт, що протягом лише одного 1949/1950 навчального року з 46 822 вчителів регіону заміні в силу різних причин підлягало 1 529, у тому числі за підозру в зв'язках з ОУН – 617 [76, с. 177].

Зрозуміло, що багато представників західноукраїнської педагогічної інтелігенції не відбулися простим звільненням з роботи. Сотні були тавровані як «вороги народу», після чого засуджені та вислані до виправних таборів. Приміром, на Станіславщині переслідувань зазнали як інспектори окремих відділів народної освіти і директори навчальних закладів, так й рядові педагоги, як місцеві кадри, так і «вчителі-східняки». За неповними даними з різних джерел, які наводить М. Паньків, жертвами сталінських репресій на Прикарпатті стало близько трьох сотень освітян [50, с. 438].

Як бачимо, у повоєнні роки в освітній сфері західних областей України сталінський режим взяв невідворотний курс на її одержавлення та уніфікацію відповідно до всесоюзних стандартів, розгортання мережі шкіл і забезпечення загальнообов'язкового навчання дітей. На шкільні заклади владою покладалося завдання не тільки дати учням базову освіту, але й рівною мірою прищепити молодому поколінню людей ідеологічно задекларовані цінності радянського патріотизму. Відповідальність за виконання поставлених цілей покладалося на педагогічну інтелігенцію, яка за своїм фаховим рівнем, досвідом, світоглядом, походженням, була неоднорідною і постійна відчувала контроль за своєю роботою з боку держави. Водночас на заваді прискореній радянізації школи західного регіону стало українське націоналістичне підпілля, яке в різний спосіб намагалось зберегти свій якомога більший вплив у середовищі освітян та молоді.

1.2. Особливості розгортання та функціонування мережі закладів вищої і середньої спеціальної освіти

Після завершення німецької окупації на західноукраїнських теренах відбувалася робота з поновлення довоєнних і відкриття нових середньо-спеціальних та вищих навчальних закладів. На мережу регіональних університетів, інститутів, технікумів, училищ покладалися завдання з підготовки спеціалістів для різноманітних галузей промисловості, сільського господарства, культури, освіти та науки. Їх діяльність була покликана розв'язати питання кадрового голоду не тільки в західних областях УРСР, але й в державі загалом.

Налагодження роботи закладів середньо-спеціальної та вищої освіти потребувало передовсім відбудови і розвитку їх матеріально-технічної бази. За період окупації чимало навчальних приміщень цих установ зазнало руйнувань, а цінне майно було частково розграбоване і вивезене до Німеччини або в сусідні країни. За підрахунками економістів, загальні фінансові втрати Станіславського учительського інституту склали 300 тис. крб., Чернівецького університету – 1 млн. крб., Львівського політехнічного інституту – 2 млн. 280 тис. крб., Львівського університету – 2 млн. 600 тис. крб. [26, с. 102]. Зокрема, в останньому було знищено цінні бібліотеки кафедр, навчальні кабінети і лабораторії, виведено з ладу системи центрального опалення і водопостачання, розграбовано студентські гуртожитки та допоміжні приміщення [3, с. 220].

Попри складнощі відбудовчих процесів, у 1944/1945 навчальному році в містах західного регіону (Львів, Чернівці, Станіслав, Ровно, Дрогобич, Луцьк, Кременець) розпочали свою роботу 14 вишів, у яких здобувало освіту 5 682 студенти. Через рік ці показники зросли ще більше – відповідно до 20 вузів і 11 067 студентів. Із врахуванням найактуальніших потреб народного господарства у Львові в 1945 р. було відкрито наступні інститути: прикладного і декоративного мистецтва, лісотехнічний, фізичного виховання, а також релоковано в місто з Харкова поліграфічний інститут; необхідність збільшення чисельності кваліфікованих спеціалістів-лікарів зумовила створення в

Станіславі та Чернівцях медичних інститутів [26, с. 102]. Перші кроки з радянізації вищої освіти було здійснено і на Закарпатті. 18 жовтня 1945 року РНК УРСР і ЦК КП(б)У видали постанову «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді». Після вступних іспитів та проходження підготовчих курсів вже з 1 лютого 1946 р. до занять приступило 168 студентів [29, с.362-363].

Кількісний ріст закладів і студентів спостерігався також в системі середньої спеціальної освіти західних областей. Якщо в 1945/1946 навчальному році тут функціонувало всього 82 учбових закладів відповідного рівня, то у 1950/1951 – вже 110 [77, с. 739].

У повоєнну добу найбільшим центром освітнього і наукового життя західних земель УРСР залишався Львів. До кінця літа 1944 р. у місті відновили свою роботу всі раніше створені філіали інститутів АН УРСР, а наступного року було додатково організовано ще шість нових відділів академічних інститутів. У наукових установах працювали як знані місцеві вчені (академіки М. Возняк, С. Щурат, Ф. Колесса, професори І. Крип'якевич, І. Свенціцький, старші наукові співробітники Н. Гумецька, А. Генсьорський, В. Огоновський, О. Степанів), так і скеровані з інших областей кадри (академік В. Сельський, члени-кореспонденти АН УРСР П. Погребняк, М. Попов, професори В. Порфір'єв, К. Карандєєв, А. Лазаренко, Є. Лазаренко, О. Харкевич). 1951 р. на базі існуючих установ Львівського філіалу АН УРСР було створено Інститут суспільних наук, Інститут геології корисних копалин, Інститут машинознавства та автоматики та Інститут агробіології [3, с. 19-20].

Від 1947 р. з метою приведення системи вищої освіти УРСР до єдиного державного взірця навчальні заклади, зокрема і в західних областях, розділили за своїм статусом на дві категорії – союзного та республіканського підпорядкування. Перші, як стратегічно важливі, мали переваги над другими щодо фінансування та матеріально-технічної бази, забезпечення кваліфікованими кадрами [62, с. 204-205]. Така ситуація породжувала нерівномірність у розвитку освітніх установ, створювала штучні умови для пришвидшеного становлення одних і сповільнювала розвиток інших. У

досліджуваний період число вишів, училищ, технікумів та їх випускників перебувало в процесі постійних змін і залежало від конкретних потреб народного господарства у спеціалістах відповідного фаху. Все це супроводжувалося не тільки відкриттям нових закладів, але й закриттям, реорганізацією або об'єднанням чинних [26, с. 102].

Важливою умовою в справі налагодження якісної підготовки студентів, особливо в інститутах та університетах, стала необхідність якнайшвидшого вирішення питання щодо забезпечення цих установ кваліфікованим професорсько-викладацьким складом. Дана проблема залишалася вкрай актуальною аж до середини 1950-х рр. XX ст. і була викликана цілим рядом чинників. По-перше, ще на початковій фазі радянізації західних областей чимало представників науково-педагогічної інтелігенції зазнало масових репресій з боку сталінської репресивної системи. По-друге, вже під час німецько-радянської війни значна частина працівників вищих навчальних закладів загинула, перебуваючи на фронтах чи в окупації. Наприклад, 42 представники професорсько-викладацького складу Львівського університету стали жертвами гітлерівського окупаційного режиму [3, с. 220]. Водночас серед працівників Станіславського учительського інституту з війни не повернулася ледь не половина викладачів [22, с. 222]. По-третє, ще якась частина місцевих педагогів і науковців, яка перебувала в окупації, під час відступу вермахту вирішила полишити рідні землі та мігрувати на Захід зі страху перед сталінською каральною машиною [57, с. 180].

У середині 1940-х років викладацький склад інститутів та університетів поповнювався переважно за рахунок демобілізованих педагогів і випускників ЗВО. Як правило, кадровим відбором та розподілом кадрів у західному регіоні УРСР займалися безпосередньо партійні органи. Вони взяли раніше апробований курс на поповнення викладацького складу науково-педагогічними працівниками з інших областей УРСР та СРСР, що вкотре засвідчувало упереджене ставлення сталінського режиму до місцевої освітянської інтелігенції. Вже у 1944-1945 рр. сюди було направлено 938 наукових співробітників, серед яких 137 професорів і

доцентів [75, с. 119-120]. Особливо численний десант науково-педагогічної інтелігенції висадився у Львові. Зі східних областей України у заклади вищої освіти міста тільки протягом 1944-1946 рр. прибуло на роботу 855 осіб, а в науково-дослідні установи – 258 спеціалістів. Ще 139 приїжджих педагогів було скеровано для викладання загальноосвітніх і спеціальних дисциплін до львівських середньо-спеціальних навчальних закладів [59, с. 166].

Поступово ще однією масовою формою підготовки наукових кадрів для місцевих університетів та інститутів стала аспірантура з відривом і без відриву від виробництва. Центрами з підготовки аспірантів були вищі навчальні заклади і науково-дослідні установи Львова. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. аспірантури також діяли в окремих ЗВО Прикарпаття та Буковини, що з часом позитивно позначилося на загальній кількості підготовлених наукових кадрів. Якщо у 1945 р. у західних областях УРСР проходили навчання 20 аспірантів, то в 1955 р. – вже 367 [26, с. 104-105].

Характерною рисою в діяльності вищих закладів освіти на західноукраїнських землях періоду пізнього сталінізму була тотальна політизація навчального-виховного процесу і наукової роботи. На місцях безпосередній нагляд за роботою ЗВО здійснювали обкоми КП(б)У та їхні відділи. Від керівництва і професорсько-викладацького складу навчальних закладів партійний апарат вимагав безперервно супроводжувати освітню підготовку молодих спеціалістів підвищенням їх ідейного рівня, формуванням у них ворожості до найменших проявів «українського буржуазного націоналізму» та опірності до «згубного» впливу цінностей Західного світу [72, с. 103].

Партійні структури та органи держбезпеки спрямовували чималу увагу на постійне відстеження політичних настроїв у середовищі науково-педагогічної інтелігенції регіону і виявлення будь-яких відхилень від керівного марксистсько-ленінського курсу. Як наслідок, західноукраїнські науковці стали об'єктами кількох повоєнних сталінських ідеологічних «чисток».

Зокрема, 1946 р. в Львівському університеті розпочалася кампанія проти культивування «буржуазної» концепції історії України М. Грушевського та його

послідовників. Під вістрія гострої обструкції потрапили професори цього закладу І. Крип'якевич та М. Кордуба, яких звинуватили у спробах популяризувати історичну спадщину М. Грушевського в навчальному процесі [3, с. 22]. У ході кампанії згідно з ухвалою Ради Львівського університету від 14 жовтня 1947 р. на перших курсах усіх факультетів відбулися теоретичні співбесіди на тему «Ворожі антинаукові теорії Грушевського та його школи». З наукової бібліотеки закладу було вилучено з відкритого користування науково-публіцистичні праці відомого історика і його послідовників та передано всю цю літературу до спецфондів [55, с. 81].

Окрім подібних попереджувальних та обмежувальних кроків, радянська каральна система вдалася і до жорстких репресивних заходів щодо «неблагонадійних» науковців. У період з вересня 1947 по квітень 1948 рр. за підозрою у «буржуазному націоналізмі» з Львівського університету звільнили і за короткий час відправили на заслання 37 осіб професорсько-викладацького складу. Серед репресованих опинилися О. Терлецький (зав. кафедрою історії західних і південних слов'ян), О. Надрага (доцент кафедри державного права), П. Коструба (завкафедрою української мови), К. Забарило (завкафедрою західних літератур) [26, с. 105].

15 вересня 1947 р. ЦК КП(б)У видало постанову «Про покращення викладання і політвиховної роботи у вищих навчальних закладах». Після появи документа на світ вперше було введено як системний захід періодичне стенографування лекцій науково-педагогічних кадрів і взаємовідвідування занять з їх наступним обговоренням. Як наслідок, у ході здійснених перевірок Станіславський обком КП(б)У виявив серйозні ідеологічні хиби, допущені викладачами-істориками місцевого учительського інституту [49, с. 313].

Частина науковців західного регіону України відчула на собі наслідки ще однієї масштабної «викривальної» кампанії, яка мала на меті побороти «безридний космополітизм». З різною інтенсивністю вона протривала з 1947 до 1953 рр. Під переслідування потрапили передовсім представники єврейської національності, яких звинуватили у «національному нігілізмі», плазуванні перед

культурними і науковими здобутками Західного світу. У цьому контексті велася цілеспрямована ідеологічна обробка різних груп вчених, передовсім літературознавців, мовознавців та біологів [66, с. 138].

Зрозуміло, що на місцях органи радянської влади не могли перебувати осторонь загальнодержавної боротьби з «безрідними космополітами». Приміром, у Дрогобицькому учительському інституті в 1949 р. звинувачення в космополітизмі було висунуто викладачеві літератури С. Яржемському, який наголошував на взаємовпливах російської класичної літератури та західноєвропейської. Подібна критика прозвучали й на адресу старшого викладача літератури Нехотящого, а завкафедри математики М. Савроняка піддали гонінням за «пропаганду ідеалізму». [54, с. 447]. У Станіславському медінституті в 1950 р. було викрито та звільнено з роботи «групу єврейських націоналістів», у яку входили представники професорсько-викладацького складу Фісанович, Лехтман, Шапіро та Бідер [5, с. 485].

Паралельно із політично-ідеологічним контролем діяльності науково-педагогічної інтелігенції держава тримала під своїм прискіпливим наглядом і студентське середовище. Вже на стадії вступу до вищих навчальних закладів абітурієнтів перевіряли не тільки на предмет конкретних навиків та здібностей, але й на предмет соціального походження чи наявності «компроментуючих» фактів особистої біографії. Хоча радянські пропагандисти часто наголошували на загальнодоступності різних форм освіти для широких верств населення, на практиці застосовувалися певні соціальні обмеження для вступників у інститути та університети. У повоєнну пору намагалися притримуватися класового підходу при комплектуванні студентами західноукраїнські ЗВО, віддаючи перевагу під час вступної кампанії передовсім робітникам, селянам чи їхнім нащадкам. Промовистим в цьому контексті є той факт, що у Львові станом на 1952/1953 навчальний рік у вищих навчальних закладах вихідці з робітничого класу і селянства вже складали 75 % від усього студентства міста [55, с. 78].

Водночас практично не мали шансів здобути вищу освіту «антирадянські елементи», до яких, зазвичай, відносили осіб із родин священників, «кулаків»

(заможних селян), або ж із родин, запідозрених у зв'язках з націоналістичними організаціями. Свідченням цього є, зокрема, секретна інформація першого секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького, яку було надіслано 18 серпня 1947 р. на адресу вищого партійного керівництва республіки. В документі наголошувалося про намір у Львові «провести перевірку соціального стану всіх, хто поступає <...> і таким чином закрити доступ у вузи вороже налаштованої до радянської влади молоді» [26, с. 103].

Прикметною рисою процесу формування студентського контингенту вищих навчальних закладів західного регіону в середині 1940-х років був незначний відсоток там місцевої молоді. За кілька років ця диспропорція трохи змінилася на користь «західняків». Так, якщо у 1946 р. серед усіх студентів уродженці західних областей складали 37 %, то в 1953 р. – понад 57 % [64, с. 73].

Чималих масштабів в студентському середовищі західноукраїнських ЗВО набула боротьба з так званими «неблагонадійними» елементами. Таємна директива Управління у справах вищої школи УРСР від 10 жовтня 1946 року вимагала в керівництва місцевих навчальних закладів якнайшвидше зібрати та подати інформацію про партійний, національний і віковий склад усіх студентів [54, с. 445]. Адміністрації університетів та інститутів, виконуючи вказівки партійних органів, використовували цілий спектр засобів і методів комуністичного виховання молоді та вживали різноманітних заходів для виявлення «класово ворожих» елементів серед неї. Проводилася цілеспрямована ідеологічна «обробка» студентства безпосередньо під час навчально-виховного процесу. У позанавчальний час скликалися численні комсомольські та профспілкові зібрання, на яких «правильні» студенти-активісти піддавали критиці чи громадському осуду своїх «безхребетних» колег, негласно толерувалася практика сексотства [72, с. 103].

Перша достатньо масштабна хвиля політичних переслідувань західноукраїнського студентства сталася влітку 1947 р. Приводом до розгортання каральних заходів стало виявлення органами МДБ кількох молодіжних організацій, пов'язаних із оунівським підпіллям в освітніх закладах

Львівської області. У ході проведеної детальної перевірки абітурієнтів учбових закладів Львова та області було відсіяно 106 осіб з категорії «неблагонадійні». Серед них виявилося 72 уродженця Львівщини, 24 – Станіславщини і 10 – Тернопільщини [72, с. 104].

За дослідженнями науковців, найбільш дієвими підпільними студентськими організаціями повоєнного Львова були: «Організація боротьби за волю України» (1946-1947), «Пробоем» (1947-1952), «Загін юних повстанців» (1950-1952). Окрім них у місті діяли й такі нелегальні студентські групи, як «Сонце» (1950), «Молодіжний веселий гурток» (1949-1953), «Кров України» (1949-1951). Число членів підпільних формувань коливалося від 5 до 30 осіб, а найактивнішими в плані організації своєї роботи у місті були студенти держуніверситету, політехнічного, сільськогосподарського та торгово-економічного інститутів [55, с. 83].

Зі Львова студентські репресії поширилися по всіх західних землях УРСР і не вщухали до кінця сталінської ери правління. Приміром, у Дрогобицькій області 1947 р. за антирадянську діяльність в структурах ОУН-УПА органи МВС заарештували 20 молодих людей, з яких 8 студентів нафтового технікуму та 5 – торгово-кооперативної школи [54, с. 445]. На Буковині у березні 1948 р. за звинуваченнями у приналежності до націоналістичної організації «Буревій» було заарештовано групу студентів Чернівецького університету [26, с. 103].

У 1950 р. зі Станіславського медінституту за пропаганду націоналізму і належність до родин заможних селян виключили 53 студентів. Загалом за перше півріччя того ж таки року в навчальних закладах різного рівня на Прикарпатті органами МДБ було виявлено понад 100 націоналістичних груп та арештовано 700 активних учасників ОУН. До складу цих об'єднань входили 53 педагоги і 84 студенти закладів вищої та середньо-спеціальної освіти. В лютому 1950 р. Управління держбезпеки Тернопільської області викрило діяльність молодіжної націоналістичної організації «Українська таємна визвольна рада», яка була створена за два роки до цього. Керівником групи був студент Чортківської педагогічної школи П. Міщук. У справі за співробітництво з ОУН каральні

органи заарештували 19 осіб. Організація мала свої низові ланки у середній школі № 1, педагогічній школі та земельному технікумі Чорткова, а також у кількох школах Білобожницького та Чортківського районів [33, с. 102-103, 114].

Ці факти свідчать, що значна частина студентства західноукраїнського регіону не сприймала комуністичну ідеологію і чинила як могла спротив сталінському тоталітарному режиму. Водночас радянська пропагандистсько-ідеологічна система намагалася знеособити та денаціоналізувати молоде покоління здобувачів вищої освіти не тільки шляхом переслідувань і репресій, але й більш витонченими засобами. Одним із них стала повзуча русифікація навчального процесу у вищій школі західних земель республіки.

Дана тенденція була викликана рядом чинників. Утвердження російської, як основної мови викладання в закладах вищої освіти регіону, розпочалося ще з середини 1940-х. З одного боку, суттєвою перепорою в українізації навчального процесу була відсутність у достатній кількості україномовних учбових підручників та спеціальної наукової літератури. Іншим фактором, що сприяв русифікаторському курсу, стало прибуття сюди на роботу численного загону педагогів і науковців зі східних областей УРСР, та навіть з-поза меж республіки. Відряджені на Захід кадри часто погано володіли українською мовою, або не знали її взагалі, а часом й з якихось інших суб'єктивних причин намагалися уникати її вживання під час адміністративної та викладацької роботи. Подібна ситуація була і в середовищі прибулих на навчання «студентів-східняків» Прикметним у цьому контексті є той факт, що станом на перше півріччя 1953 р. у Львові з 1 718 професорів та викладачів 12 вищих навчальних закладів міста місцеве коріння мало тільки 320 осіб. З-поміж директорського складу не було жодного уродженця західних областей, серед 25 заступників директорів – лише 1, а серед 42 деканів – 2 [5, с. 642].

Партійний аналіз «викривлень», допущених у ході здійснення національної політики в західному регіоні України, в тому числі й щодо русифікації вищої школи, став предметом серйозного розгляду з боку політичного керівництва держави вже невдовзі після смерті Й. Сталіна. Цій темі

була присвячена постанова ЦК КПРС від 26 травня 1953 року «Питання західних областей Української РСР», в основі якої лежала доповідна записка Л. Берії. Для виправлення «помилки» майже відразу після появи цього документу в Києві було скликано пленум ЦК КПУ, який проходив з 2 по 4 червня 1953 р. [16, с. 95].

Під час аналізу партійним апаратом ситуації в сфері мовної політики у вищій школі на Заході України вималювалася наступна картина. У Львові в держуніверситеті з 295 представників професорсько-викладацького складу читали лекції українською мовою тільки 49 осіб; у політехнічному інституті з 412 викладачів українською вели заняття всього лише 15. У торговельно-економічному інституті всі 56 дисциплін викладалися російською мовою, а в лісотехнічному – 37 з 41 дисципліни [5, с. 642].

Аналогічною була мовна ситуація і у вищих навчальних закладах інших західноукраїнських областей. В Ужгороді у місцевому університеті українською мовою викладалося лише 30 % дисциплін, тоді як російською – 50 %. Ще 20 % читалися двома цими мовами. У Чернівецькому університеті українською мовою викладали лише 59 осіб (30 %) , а у місцевому медінституті – всього лише 13 педагогів (10 %) [26, с. 106].

Підсумовуючи, слід сказати, що у середині 1940-х рр. процеси розгортання в західному регіоні УРСР широкої мережі закладів вищої та середньо-спеціальної форм освіти, декларативне впровадження української мови викладання у них, залучення до науково-педагогічної роботи частини місцевої інтелігенції викликали в населення позитивну реакцію. Однак невдовзі воно зрозуміло, що ці установи можна називати українськими лише формально, бо свою освітню діяльність здійснювали на основі типових радянських взірців. Професорський та викладацький склад університетів, інститутів, технікумів, училищ перебував під тотальним політико-адміністративним контролем, а чимало науковців і педагогів стали об'єктами «викривальних» каральних кампаній. Водночас ідеологічний тиск держави та серію репресивних заходів щодо себе відчувало також і місцеве студентство, наслідком чого стали, як правило, нелегальні форми протесту та опору серед національно свідомої молоді.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

2.1. Ідеологічна регламентація літературного і мистецького життя

В умовах всеохоплюючої повоєнної радянзації західних земель УРСР поступово розгорнули свою роботу на місцях представники літератури та мистецтв. Відновлення професійної діяльності у середовищі місцевих письменників, художників, архітекторів, скульпторів, театральних діячів відбувалося складно. Якщо до Другої світової війни на цих територіях тісно перепліталися впливи української, польської, румунської, угорської, єврейської культур, то тепер тут мала утвердитися нова радянська – національна за формою та соціалістична за змістом.

Важкі випробування, які випали під час воєнного лихоліття на долю місцевої мистецької інтелігенції, проявилися у чисельних персональних втратах серед її представників. Через геноцидальну політику гітлерівського режиму практично зникли усі єврейські культурні осередки, які на західноукраїнських землях до того завжди займали поважне місце. У цьому контексті слід згадати втрату таких знаних митців-жертв Голокосту з Галичини, як Г. Лянгерман, Е. Ерба, Ф. Клейнман, М. Кітц, Е. Кунке, М. Псахіс, М. Фоєррінгта [58, с. 515]. Чимало талановитих представників творчої інтелігенції різних національностей, познайомившись на практиці з реаліями комуністичної дійсності ще на часовому відтинку 1939-1941 рр., вирішило покинути рідний край із повторним наближенням сюди радянських «визволителів».

Крім того, зважаючи на необґрунтовані репресії в середовищі польської інтелігенції західного регіону на початку 1945 р., прискореними темпами відбувалася масова еміграція багатьох літераторів, митців та акторів польського походження [3, с. 28]. Серед них, зокрема, були й такі визначні польські митці, як М. Внук, Є. Гепперт, Л. Лілле, Ю. Стажинський, Л. Тирович [58, с. 515].

У процесі формування нового радянського типу творчої інтелігенції регіону тоталітарний режим вирішив йти протореним шляхом її одержавлення. Представники культурно-мистецької сфери повинні були в своїй професійній роботі керуватися передовсім ідеологічним курсом панівної партії. Значна частина інтелігенції переходила у статус державних службовців, а діяльність представників так званих «вільних професій» (письменників, художників, скульпторів, акторів, музикантів), регулювалася державним апаратом через відповідні творчі спілки й систему «заохочувань» та «стимулювань» (присудження заслужених звань, державних премій тощо) [46, с. 329].

Будучи за своїм статусом громадськими об'єднаннями професійних працівників літератури і мистецтв, творчі спілки змушені були вимагати від своїх членів дотримання єдино можливої методології при створенні культурного продукту. У радянській літературно-мистецькій практиці таке панівне місце відвели методові соцреалізму. Його означували як «правдиве, історичне конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку» [67, с. 125]. Відтак на творчі спілки покладалося завдання стати засобом ідеологізації та колективізації усіх культурно-мистецьких сил.

Митці, оформлені в офіційні спілки, отримували своєрідне державне замовлення згори щодо тематично-змістовного наповнення своїх творів. Творча інтелігенція західних земель України покликана була передовсім підкреслювати в романах і поезіях, зі сцени чи на художніх полотнах про позитивні зрушення внаслідок радянзації регіону, таврувати український національний рух тощо. За замовчуванням література і мистецтво вважалися найважливішими засобами з формування культу особи Й. Сталіна. Тому й сталінська тематика відтепер мала також зайняти почесне місце в творчості місцевих митців.

Друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст. були часом політики адміністративного тиску і репресій по відношенню до творчої інтелігенції. Цей період політико-ідеологічної реакції в культурній сфері історики нарекли «ждановщиною», на честь А. Жданова – одного із соратників Й. Сталіна та керівника кадрових «чисток». Всього за період з 1946 по 1951 рр. ЦК ВКП(б) та

ЦК КП(б)У прийняли 12 постанов ідеологічного спрямування, які заклали базу для наступу на всі категорії творчої інтелігенції – освітян, літераторів, митців та інших діячів культурного фронту [17, с. 45]. Ці партійні документи, з'являючись на світ один за одним, давали поштовх для безперервних цькувань, морального і фізичного винищення найактивніших представників мистецької еліти та мали на меті повне підкорення і одержавлення творців культурної продукції.

За своїм впливом на формування смаків і цінностей пересічених громадян одну з чільних позицій у культурному просторі другої половини ХХ ст. займали літературні діячі. З подачі тогочасних очільників держави радянських письменників називали «інженерами людських душ». Як пояснювала пропагандистська машина, вони мали «шляхом літературної творчості проводити партійну за своєю суттю роботу по активному формуванню людської свідомості і поведінки, комуністичному вихованню мас» [34, с. 59].

Центром літературного життя на західноукраїнських землях у повоєнні роки був Львів. Після вигнання німецьких окупантів у 1945 р. в місті відновила свою роботу Львівська організація Спілки радянських письменників України. На весну 1947 р. її членами були 15 осіб, а ще 4 перебувало в статусі кандидатів. У цю пору в Львові працювали вже такі знані в регіоні літератори, як Ірина Вільде, А. Волощак, О. Дучимінська, П. Козланюк, Я. Галан, Т. Мигаль, М. Рудницький, Ю. Шкрумеляк та ін. [30, с. 136-137].

Першу серйозну хвилю повоєнного ідеологічного наступу на українську літературу ознаменувала поява у серпні 1946 р. постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград», а також постанови ЦК КП(б)У про «Нарис історії української літератури». Відголоски цієї кампанії відчували на собі безпосередньо й письменники західних областей. Протягом вересня-місяця цього року у Львові двічі на різних зібраннях побував заступник голови Ради Міністрів УРСР, і водночас відомий поет, М. Бажан. Об'єктом серйозної критики з боку урядового чиновника стала редакційна політика літературно-художнього журналу «Радянський Львів», який було створено за рік до цього, щоби надати додаткового імпульсу творчій активності місцевих майстрів пера [34, с. 177].

Під час свого виступу на скликаній нараді інтелігенції Львова 9 вересня 1946 р. М. Бажан заявив, що журнал «не виконав поставлених перед ним завдань, не допоміг ідейно-творчому зростанню письменників Львова», «перевихованню інтелігенції такого великого радянського індустріального і культурного центру» та мусить взятися за боротьбу проти «всіляких виявів та впливів буржуазно-націоналістичної ідеології» [3, с. 344].

За короткий час у Львові відбулися збори письменників і літературних критиків, на яких М. Бажан виступив з новою доповіддю «Про помилки на ідеологічному фронті». Більшу її частину було присвячено критиці хиб, допущених у творчості місцевих письменників. Знову дісталоя журналу «Радянський Львів» за публікацію прозових творів, які не відповідають ідеологічним канонам («Сім'я Басарів» О. Ржепецької, «Сліди ведуть до лісу» Т. Мигалья та ін.), а також публіцистичних статей з «буржуазно-націоналістичним» ухилом (В. Островського, І. Крип'якевича). Підсумовуючи роботу зібрання, секретар Львівського обкому КП(б)У з пропаганди Є. Желяк закликав письменників Львова подарувати радянському читачеві твори, гідні «великій сталінській епосі» [34, с. 177-178].

Окрім Львова, творчі літературні процеси з різним ступенем інтенсивності розвивалися й в інших областях західного регіону. Передовсім заслуговує на увагу згадка про письменницьке життя Закарпатського краю. Радянізація культури щойно приєднаної області позбавила місцевих літераторів сподівань на вільний творчий розвиток, як це було раніше. До списків «ворогів радянського народу» потрапили такі знані у краї письменники, як В. Гренджі-Донський, Зореслав (С. Сабол), В. Пачовський, В. Бірчак, А. Ворон, П. Міговк, Д. Попович, Ю. Станинець, О. Сливка, І. Колос, І. Ірлявський та ін. [43, с. 309].

У травні 1946 р. було створено Закарпатську обласну організацію СРПУ, першими членами якої стали поет А. Патрус-Карпатський, прозаїк Ф. Потушняк та літературознавець П. Лінтур. Цей крок ознаменував курс на ідеологізацію та одержавлення літературного процесу в краї. У творчості місцевих майстрів пера спостерігалоя своєрідне інтернаціональне багатоголосся: найчисленнішим був

загін україномовних письменників, за ним йшли російськомовні (Й. Жупан, М. Тевельов, С. Панько) і угорськомовні творці (Л. Балла, В. Ковач, Б. Салаї). З метою популяризації літератури краю від 1947 р. видавався спеціалізований альманах «Радянське Закарпаття» [29, с. 369].

Якщо старше покоління закарпатських літераторів непросто вписувалося в радянську культурну дійсність, то молодші їх колеги, а також частина представників прибулої з інших областей творчої інтелігенції, завзятіше опановували генеральний курс партії. У результаті виникали draжливі публічні дискусії поміж ними з далекосяжними наслідками.

21 травня 1947 р. на сторінках газети «Закарпатська Україна» новоприбулий російський письменник і драматург М. Тевельов звинуватив шанованого в краї митця Ф. Потушняка в спотворенні радянської дійсності, антисемітизмі та пропаганді буржуазних ідей колись панівних класів. У відповідь на ці нападки звинувачений зауважив: «Те, що тут, в радянських умовах признають непридатним, я впевнений, що на Заході, скажімо в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більше того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно надрукують» [43, с. 312-313].

За кілька місяців у тій же «Закарпатській Україні» 26 липня 1947 р. з'явилася редакційна стаття «Бути непримиренними до проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». Вчергове партійний ідеологічний каток пройшовся по персоні Ф. Потушняка. Його звинуватили у тому, що своїми світоглядними наставниками вважає мислителів європейського суб'єктивного ідеалізму Ф. Ніцше, А. Бергсона і З. Фрейда, а в галузі історичної науки – українського вченого М. Грушевського. Крім того, у статті було піддано критиці неоднозначну позицію представників «старої» школи обласного відділення СРПУ А. Патрус-Карпатського та П. Лінтура. Підсумовуючи, автори газетного допису наголошували, що «письменники можуть успішно справитися з своїми завданнями лише при умові, якщо вони є провідниками більшовицької партійності» та у змозі «завдати рішучого удару носіям ідеалістичної, реакційної теорії «чистого мистецтва» [3, с. 418-422].

У інших областях, де бракувало якісних творчих кадрів для відкриття повноцінних відділень СРПУ, місцеві ідеологи обмежувалися створенням літературних об'єднань при офіційних партійних газетах. Приміром, буковинські прозаїки і поети (Г. Блоштейн, Д. Макогон, Г. Мізюн, М. Марфієвич) гуртувалися навколо Чернівецького обласного літоб'єднання, організованого при редакції обласної газети «Радянська Буковина». Свої твори вони мали змогу публікувати в альманахах «Сонце над Карпатами» (1944) і «Буковинський кобзар» (1945).

Статус обласного центру зобов'язував, щоби і в Дрогобичі при редакції газети «Радянське слово» у червні 1947 р. було створено власне літературне об'єднання. До спілки належали прозаїки С. Чорнобривець та І. Стариков, поет М. Кабаненко і драматург О. Чуча. Літературне життя Дрогобиччини час від час пожвавлювали творчі зустрічі зі знайомими українськими радянськими письменниками. Для прикладу, лишень у перші місяці 1950 р. обласний центр відвідали П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, М. Бажан, Ю. Яновський, П. Воронько, Ю. Смолич, Л. Первомайський, С. Воскресенський, О. Підсуха. Такі візити мали на меті не тільки познайомити інтелігенцію краю і шанувальників літератури з творчістю визнаних метрів, але й одночасно переконати аудиторію у перевагах радянського укладу життя [54, с. 444-446].

До лав творчої спілки було мобілізовано й письменницький актив Станіславської області. Навесні 1947 р. було організовано обласне літоб'єднання при газеті «Прикарпатська правда». До його складу увійшли такі більш-менш помітні фігури літературного середовища Станіславщини, як М. Донченко, І. Михайлюк, В. Бандурак, Д. Осічний, І. Урманов, В. Котов [12]. У досліджувану нами добу це творче об'єднання очолювали: літературознавець М. Донченко (1947-1950; 1953), письменник і журналіст Я. Стецюк (1950-1951) та журналіст Я. Солодченко (1951-1953) [69, с. 76].

Звичайно, що для радянських ідеологів від культури і мистецтва процес створення подібних локальних літературних угруповань передовсім розглядався в контексті використання творчих сил їх учасників у пропагандистських цілях.

Та все ж був у цьому і позитивний момент для майбутнього розвитку вітчизняної культури, адже місцеві письменники отримували хоча би якийсь майданчик для популяризації власних напрацювань, особливо це стосувалося генерації обдарованої початкуючої молоді.

Ще один потужний виток ідеологічних гонінь на українську літературно-мистецьку спільноту стався на присмерку сталінського правління. 2 липня 1951 р. на сторінках центральної партійної газети «Правда» побачила світ редакційна стаття «Проти ідеологічних перекозів у літературі», основним предметом критики якої стала поезія В. Сосюри «Любіть Україну!». За гарячими слідами на критичний сигнал з Москви відразу відреагували в ЦК КП(б)У. Вищий партійний орган України з метою ліквідації вказаних редакцією «Правди» упущень та помилок постановив «зосередити увагу на керівництві ідеологічною роботою в областях, а також у міських і районних комітетах КП(б)У, на яких обговорити статтю і накреслити заходи посилення ідеологічної роботи» [68, с. 160-161].

На виконання вказівок республіканського керівництва негайно відреагували у Львівській організації СРПУ. На загальних зборах письменників Львівщини було обговорено горезвісну редакційну статтю «Правди». У резолюції зібрання його учасники погодилися з думкою, що «ідейні зриви і помилки» також присутні в творчості деяких письменників краю. Визнавалася справедливою критика, розгорнута в львівських газетах, на бюро Львівського обкому КП(б)У, пленумі Львівського міськкому КП(б)У, VI пленумі СРПУ в Києві, стосовно «грубих ідейно-політичних помилок» у окремих творах Ірини Вільде, А. Шмигельського, М. Рудницького, М. Яцківа. Відповідно обласна письменницька організація намітила й цілу групу заходів, задля виправлення виявлених недоліків і недопущення їх у майбутньому [3, с. 668-671].

До цієї ідеологічної кампанії 1951 р. приєдналися також партійні органи та офіційна радянська преса Станіславщини. Станіславський обком КП(б)У ухвалив постанову «По-більшовицькому керувати ідеологічною роботою», у якій визнавалося, що партійні організації краю незадовільно взаємодіяли з

інтелігенцією. З огляду на це, на думку авторів документу, окремі митці демонстрували у творчості «прояви буржуазного націоналізму та космополітизму». У документі також зазначалося про існування недоліків у роботі газети «Прикарпатська правда», яка допускала появу на своїх сторінках «художньо незрілих» літературних творів початківців. У ході різного роду обговорень звучала критика і на адресу Станіславського літоб'єднання. В ній наголошувалося на відсутності політично-виховної та планово-організаційної практичної роботи в спілці. Врешті було виявлено істотні «ідейні зриви» у творчості найбільш зрілих членів літературного об'єднання – В. Бандурака, І. Михайлюка та О. Мельника [11].

Серед гуманітарної інтелігенції західних земель України поважне місце займали діячі театрального і музичного мистецтва. У перші повоєнні роки було взято курс на відновлення роботи драматичних театрів і філармоній в кожному з обласних центрів регіону. Характерною особливістю цього процесу стало їх відродження на базі вже раніше сформованих театральних і музичних колективів східних областей республіки. Така ситуація чималою мірою була спричинена попереднім відтоком кваліфікованих мистецьких кадрів, адже чимало місцевих майстрів, які в часи німецької окупації продовжували виходити на західноукраїнську сцену, вирішили згодом з міркувань особистої безпеки шукати свою долю на чужині [48, с. 135].

Творче життя тогочасних діячів театру і музики у добу сталінізму мало чим відрізнялося від життя інтелігенції загалом. Діяльність професійних мистецьких колективів регіону була вкрай заполітизованою, спрямованою на реалізацію нагальних політичних завдань культурної революції, утвердження ідеї дружби народів, таврування проявів «українського буржуазного націоналізму» та виховання у глядачів і слухачів почуття радянського патріотизму [9].

У 1946 р. ці та інші принципові підходи сталінської влади стосовно організації мистецького життя в державі знайшли своє відображення у двох постановках – ЦК ВКП(б) «Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення» та ЦК КП(б)У «Про репертуар драматичних і оперних театрів

УРСР і заходи щодо його поліпшення». У цих схожих за своїм змістом партійних документах висловлювалося незадоволення репертуарною політикою театральних колективів, домінуванням п'єс національної дореволюційної класики та західних драматургів, недостатньою кількістю постановок радянських авторів на злободенні теми [28, с. 121-122].

Слід зауважити, що практично всі західноукраїнські театри і філармонії у повоєнний період були дотаційними, страждали від недофінансування, через що дуже залежали від касових зборів. Репертуарна політика держави примушувала театри заробляти на гастролях, ставити не рекомендовані радянські п'єси-одноденки, а «касові» вистави. До останніх чималою мірою належали традиційна українська класика і популярні побутові п'єси («Циганка Аза», «Лимерівна», «Ой, не ходи, Грицю», «Кум-мірошник», «Запорізький скарб», «Бувальщина», «Хмари»), які радянськими ідеологами тлумачилися як «буржуазно-націоналістична просвітянщина». Тож не дивно, що у 1945 – першому півріччі 1946 рр. в Львівському драматичному театрі ім. М. Заньковецької з 16 постановок тільки 3 були на сучасну радянську тематику, Львівському театрі юного глядача – з 6 – 2, Чернівецькому музично-драматичному театрі – з 16 – 6, а Чернівецькому єврейському театрі ім. Шолом Алейхема – з 8 – 1 [34, с. 12]. І подібна невтішна для партапартників від культури ситуація спостерігалася по театрах всього західного регіону.

Не оминув ідеологічний контроль своєю увагою також радянську музичну культуру. 10 лютого 1948 р. ЦК ВКП(б) видало постанову «Про оперу «Велика дружба» Вано Мураделі. Після цього відповідні офіційні документи та рішення, які стосувалися українського музичного мистецтва, ухвалили і в ЦК КП(б)У. Почалася кампанія з пошуку ідейних викривлень, псевдоноваторства, західних «формалістичних» проявів у діяльності місцевих композиторів, професійних музичних колективів, роботі музичних закладів освіти [65, с. 13].

У «відриві від народу» звинуватили знаних митців європейського рівня, членів Львівської організації Спілки радянських композиторів України М. Колессу, С. Людкевича, Р. Симовича, А. Солтиса. Львівській обласній

філармонії дісталось за прояви консерватизму у виборі естрадних творів місцевих авторів, а також за організацію масових концертів композиторів-формалістів Д. Шостаковича та Б. Лятошинського. [3, с. 560-563].

Періодичні широкі обговорення «негараздів» у радянському музичному мистецтві відбувалися й на умовній культурній провінції. Приміром, на Прикарпатті у ході перевірки виявили спроби виконання творів композиторів-формалістів на сцені Станіславської філармонії. На сторінках обласної преси піддали осуду роботу джазового оркестру кінотеатру ім. І. Франка в Станіславі. Музикантам закидали, що вони ігнорують у своєму репертуарі твори радянських композиторів, а натомість популяризують на сцені «легковажні» розважальні теми західноєвропейської та американської естради [6]. Водночас керівники мистецьких колективів публічно закликали місцеву професійну спільноту відмежуватися від будь-яких формалістичних проявів у радянській музиці, розкритикувавши творчість призначених згори композиторів-«відступників» – Д. Шостаковича, С. Прокоф'єва, Н. Мясковського, В. Шебеліна [13]

Не просто проходив після війни і процес становлення художнього образотворчого мистецтва на західних землях УРСР. Основні центри художньо-мистецького життя знаходилися у Львові та Ужгороді.

Вже наприкінці серпня 1944 р. розпочала свою роботу Львівська організація Спілки радянських художників України. У її правління увійшли такі знані діячі, як Р. Турин, О. Ліщинський, О. Кульчицька, В. Манастирський, Ч. Садовський. За задумом офіційної влади, спілка мала стати своєрідною творчою резервацією для місцевих митців, місцем, де їхню діяльність можна контролювати і спрямовувати в потрібне ідеологічне русло [58, с. 515-516].

Персональні втрати, які понесло львівське мистецьке середовище через війну, у результаті репресій та еміграції, значно збіднило його. Тому наприкінці 1940-х років обласна партійна влада ініціювала прибуття в місто на постійне місце роботи культурного загону випускників Київського, Харківського та Одеського художніх інститутів, а також освітніх мистецьких установ Москви і Ленінграда. Як наслідок, поступово у мистецьких колах Львова провідне

становище посіла група приїжджих художників-соцреалістів (І. Гуторов, Г. Леонов, С. Лазеба, В. Любчик, М. Рябінін, С. Ткаченко та ін.) [37, с. 223].

У порівнянні з іншими обласними центрами України достатньо особлива мистецька атмосфера склалася на Закарпатті. В цю пору тут жило і творило потужне покоління митців, вихованих на кращих європейських художніх традиціях (А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло, А. Коцка, А. Борецький). Визнаючи цей факт, республіканська влада підтримала створення у новоприєднаному краї спочатку Ужгородського художньо-промислового училища (1945 р.), а згодом і Закарпатської організації Співки радянських художників України (1946 р.) [29, с. 373].

В середовищі закарпатських представників художньої інтелігенції другої половини 1940-х рр. безперечним авторитетом та лідером виступав А. Ерделі. Але як і практично усі обдаровані творчі особистості, виховані в європейському дусі, він болісно сприймав реалії радянської культурної дійсності. З іншого боку, постать цього свободолюбивого у своїй творчості митця дратувала обласну партійну владу. Тож спочатку в 1947 р. А. Ерделі без усяких пояснень звільнили з посади директора художньо-промислового училища, а за два роки прибрали з керівництва обласної організації СРХУ. У 1949 р. в ході розгорнутої по всій країні кампанії по боротьбі з космополітизмом цього знаного художника разом з іншими закарпатськими майстрами образотворчого мистецтва А. Коцком, І. Гарапком, Ф. Манайлом звинуватили у «низькопоклонстві» перед культурою «загниваючого Заходу» та проявах формалізму [29, с. 374].

Там, де адміністративно-командна партійна машина не могла упокорити письменника, музиканта, художника, театрального діяча методами ідеологічного тиску, публічного цькування, відмовою у роботі, застосовувалися вже більш жорстокі заходи впливу з боку каральних органів, такі як арешти і ув'язнення. На собі це сповна відчули такі талановиті західноукраїнські діячі культурної сфери, як літератори О. Дучимінська, А. Патрус-Карпатський, Ю. Шкрумеляк, композитори В. Барвінський, Д. Котко, балетмейстер Я. Чуперчук, художники

М. Зорій, Я. Лукавецький, театralи О. Божедан, І. Когутяк, В. Симчич, В. Ткачук, Б. Вонсуль, Ф. Киселійчук, Д. Селезінка та ін. [48, с. 135].

Посеред інтелігенції західних земель України траплялися й митці, які вирішили не просто відмовитися від творчої співпраці з державними інституціями у будь-яких формах, але й чинили рішучий опір сталінському режимові у лавах національно-визвольного руху. Саме ці люди причинилися до появи цілого пласту так званої «повстанської» культури чи культури Резистансу. Вона знайшла свій яскравий вияв саме в літературно-мистецькій творчості.

Своєрідним поетичним символом повстанської культури другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. можна вважати керівника пропаганди ОУН(б) Карпатського краю М. Дяченка (псевдо Марко Боєслав). Впродовж зазначеного періоду у підпіллі було видано його літературні збірки «За волю», «На столі на сіні» (1947), «Вітчизна кличе» (1948), «В хоробру путь» (1948), «Хай слава луна» (1949), «Напередодні» (1950), «Непокірні слова» (1951), які наповнені національними патріотичними мотивами [73, с. 486]. Окрім М. Дяченка, у нелегальних виданнях друкували свої збірки поезій, новел і оповідань літератори-підпільники Б. Світлик, С. Стебельський (Степан Хрін), Г. Голояд (Марта Гай), С. Корнецький, Л. Фоя [21, с. 305]. (Додаток Б)

Справжнім феноменом повстанської художньої культури називають творчість вояка УПА Н. Хасевича. Ще у довоєнну пору його графічні твори були представлені на мистецьких виставках міст Європи та США. Від 1943 р. і аж до своєї загибелі 1952 р., перебуваючи в силах національного опору, Н. Хасевич вів активну боротьбу з ворогом засобами пропагандистського мистецтва. За цей період художник-повстанець створив понад 240 графічних робіт (малюнків, дереворитів, гравюр), у яких відображено ідеї українського національно-визвольного руху [21, с. 306]. (Додаток В).

Таким чином, радянський літературно-мистецький процес на західноукраїнських територіях був тематично та методологічно обмежений. Уся мистецька інтелігенція перебувала в «тісних обіймах» партійно-ідеологічного контролю, а одержавлені літературні, художні, музичні спілки були перетворені

в своєрідну творчу резервацію для її членів. Будь-які «відхилення» від заданого партією курсу в культурній сфері супроводжувалися безперервними ідеологічними кампаніями по боротьбі із такими проявами та репресіями проти неугідних режиму митців.

2.2. Форми та зміст роботи культосвітніх закладів

Ідеї своєрідної культурної революції у процесі радянзації західних земель УРСР вимагали систематичної та масової роботи з населенням на місцях – від обласних центрів до найвіддаленіших сіл. Дану місію партійно-радянські органи поклали безпосередньо на систему спеціально створених закладів: будинки культури, клуби, хати-читальні, бібліотеки, музеї, кінотеатри. Переважна більшість з них підпорядковувалася обласним відділам з культурно-освітньої роботи, якими керував відповідний Комітет при Раді Міністрів УРСР. Одними із найважливіших завдань роботи цих закладів у західних областях визначалися піднесення політичної свідомості населення з комуністичних позицій, пропаганда ідеї дружби народів, боротьба з «націоналістичними пережитками», роз'яснення селянам переваг колективних форм господарювання над одноосібними [10, с. 15].

Відновлення роботи радянських установ, які в 1939-1941 рр. займалися організацією культурно-масової роботи в регіоні, відбувалося в надскладних умовах. Чимало споруд культурного призначення перебувало у занедбаному чи напівзруйнованому стані, майно та інвентар були розкрадені, відчувалася нестача кваліфікованих працівників. Для прикладу, наприкінці літа 1944 р. на нещодавно звільненій Дрогобиччині з 545 довоєнних клубів і хат-читалень змогли поновити роботу лише 87. У цю ж пору в сусідній Львівській області розпочали своє функціонування тільки 36 сільських бібліотек, у фондах яких налічувалося всього по 60-70 книг. Критичною була ситуація з книжковим фондом і на Тернопільщині, де загальна кількість літератури складала лише 44 тис. екземплярів [31, с. 108].

У 1945 р. Раднарком УРСР видав постанову «Про затвердження плану розвитку культурно-освітніх установ». На її виконання у кожний населений пункт України було розіслано інструкції з конкретними рекомендаціями стосовно порядку і особливостей створення різних закладів культосвіти. З цього часу почалося поступове розростання їх мережі. Станом на 1 січня 1946 р. на

територіях Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей діяло загалом 5 972 культурно-освітніх установ [3, с. 325-326]. (Додаток Г)

За такою показною турботою щодо відновлення і розширення мережі місцевих музеїв, клубних та бібліотечних закладів правлячий режим намагався централізувати всі культурні засоби і використовувати їх у єдиному, керованому державою руслі. Партійні органи повсякчас вимагали від усіх працівників даних установ наситити щоденну працю «глибокою партійною ідейністю» [7].

Зрозуміло, що спроби комуністичної системи вкрай політизувати культурно-масову роботу всіх державних закладів на місцях викликало занепокоєння у представників українського національно-визвольного руху. Підпільники намагалися у різний спосіб відвернути населення від впливу радянської пропаганди через мережу культосвіти. Зокрема, у «Зверненні ОУН до української молоді» (близько 1948 р.) читаємо: «Ніколи не належ і не заходи до большевицьких «клубів», театрів, кіно! Не дозволя нікому з українців цього робити! Знищуй большевицькі «клуби», бібліотеки, кінопересувки! <...> Вони мають за завдання обмосковлювати й отруювати Вас брехливою пропагандою, нищити Вашу честь і мораль» [5, с. 307]. (Додаток Д)

Часом українські націоналісти переходили від закликів до прямих дій, аби унеможливити роботу окремих культурно-освітніх закладів з комуністичних позицій. Приміром, на Прикарпатті протягом 1945 р. в Букачівському районі підпільники викрали старшого інспектора культосвіти, а в Снятинському районі напали на клуб під час заняття драмгуртка та вчинили фізичне насилля стосовно його членів. Окрім того, було завдано матеріальної шкоди деяким установам: у селищі Делятин спалено будинок культури, в Болехівському районі зруйновано клуб, а також загалом по всій Станіславській області знищено 14 сільських бібліотек з книжковим фондом більше 2 тис. примірників [47, с. 158].

На заваді швидкому та якісному розгортанню мережі культосвітніх закладів стояли брак, низька кваліфікація та плінність їх кадрового складу. Прикметними у цьому плані можуть бути наступні цифри: на 1946 р. з 4 227

працівників культурно-масової сфери західноукраїнського села лише 4,8 % мали вищу освіту, 25,7 % – середню, а 69,5 % – взагалі початкову. Вирішувати нагальну проблему органи влади взялися у декілька способів. Обласні та районні відділи культосвіти організовували час від часу короткотермінові курси і семінари з підвищення кваліфікації для місцевих працівників. Як і в інших галузях, кадровий голод частково долався за допомогою відряджених спеціалістів з інших областей України [31, с. 109]. Водночас протягом 1945-1946 рр. розпочали свою роботу з підготовки фахівців для західного регіону Львівський, Терехівський і Хустський культосвітні технікуми. Позаяк особливою престижністю професія працівника культурно-масової сфери не користувалася, то ці освітні заклади періодично стикалися із недобором вступників. У згаданому Хустському технікумі в 1946/1947 навчальному році було набрано тільки одну студентську групу майбутніх бібліотекарів (36 осіб) при загальному плані набору 120 осіб. Зовсім не надійшло заяв від бажаючих здобувати фах завідувача будинку культури чи керівника художньої самодіяльності [43, с. 295-296].

До найчисельнішої групи закладів з усієї культосвітньої мережі, особливо в сільській місцевості, належали клуби та хати-читальні. XI Пленум ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації на місцях до 1 жовтня 1946 р. забезпечити в кожному селі діяльність подібних культурних установ. І хоча відбувалося щорічне динамічне зростання кількості клубних закладів, на практиці все виглядало не так оптимістично. Для прикладу, у 1948 р. в ході перевірки на Львівщині виявилось, що у Поморянському, Щирецькому, Магерівському та Новояричевському районах половина нібито чинних у звітах клубів фактично не здійснювали своєї діяльності через незадовільний стан споруд, погане забезпечення необхідними меблями та інвентарем [31, с. 108].

Оскільки сфера культури фінансувалася за залишковим принципом, то бюджетних коштів завжди не вистачало. Доводилося клубну інфраструктуру відновлювати вже знайомим методом «народної будови», яка включала у себе як зведення нових приміщень для дозвілля, так і ремонт вже існуючих. Поширеною

була практика, коли попри партійні заборони приміщення культосвітніх закладів, у тому числі клубів, використовувалися не за призначенням. Так, у результаті здійсненої в 1950 р. перевірки з боку Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР виявили подібні порушення в окремих районах Станіславської області [47, с. 159].

Спроби влади перетворити клубну інфраструктуру у так звані «вогнища радянської культури» часто не знаходили підтримки в середовищі національно свідомого населення міст і сіл. І не дивно, бо воно пам'ятало, що в стінах багатьох культосвітніх закладів ще нещодавно знаходилися домівки колишніх українських патріотичних товариств («Просвіта», «Рідна школа», «Сокіл»), де прищеплювалися близькі місцевому українству національні ідеї, організовувалися святкові заходи на пошану значимих історичних подій або поважних культурно-громадських діячів. А тепер там пробували насадити зовсім чужі для багатьох комуністичні цінності [35, с. 107-108].

Поширеною формою культурно-масової роботи у клубній мережі на західних землях була організація гуртків художньої самодіяльності. На низовому рівні драматичні, музичні, танцювальні та інші аматорські колективи намагалися зберегти у своїй творчості передовсім національні й регіональні духовні традиції. Такі аполітичні тенденції вкрай непокоїли органи влади на місцях, про що вони повсякчас наголошували на різного роду партійних з'їздах, засіданнях, нарадах, а також спільних зібраннях творчої інтелігенції. Методисти-культмасовики настійно рекомендували гуртківцям включати у свій творчий репертуар цілий набір радянських агіток – «псевдонародних» пісень і п'єс во славу комуністичної партії та її вождів [8, с. 33]. (Додаток Е)

Якщо в 1946 р. на західноукраїнських територіях загалом нараховувалося до 3,7 тис. гуртків художньої самодіяльності, то в 1950 р. – вже близько 10,6 тис., Їх членами були, якщо вірити статистиці, 132,8 тис. осіб. [31, с. 108]. Проте слід зауважити, що спроби зовнішнього втручання в репертуарну політику художнього аматорського мистецтва, слабка фінансова підтримка цих колективів та інші суб'єктивні фактори негативно позначалися на

життєдіяльності гуртків і на їх популярності. Поширеною стала практика несистемності в культурній діяльності, штучна активізація роботи аматорів у періоди відзначення пам'ятних державних дат і офіційних святкових урочистостей, в дні проведення локальних і регіональних фестивалів та конкурсів. Приміром, згідно архівних даних, на Станіславщині 2 липня 1950 р. на першому обласному Святі пісні в Коломиї за присутності 20 тис. глядачів виступило близько 3 тис. учасників художньої самодіяльності. При цьому аматорські колективи були змушені «озброїтися» традиційним для подібних офіційних заходів репертуаром. Вони виконували гімни СРСР, УРСР, пісенні твори про Й. Сталіна, а також поряд з українськими народними піснями – і зразки російської музичної культури, що мало засвідчити «споконвічну дружбу двох братніх народів» [1, арк. 21].

Водночас «згори» клубних працівників зобов'язували активно займатися і політичною освітою та вихованням населення. У цьому їм мали надати посильну допомогу спеціальні лекційні бюро і групи республіканського Комітету у справах культурно-освітніх установ, лекторські групи обкомів і міськкомів КП(б)У. Їх спільна ідеологічна «обробка» населення мала на меті обґрунтувати серед широких верств західних українців усі переваги радянської регіону: форсовану індустріалізацію, колективізацію сільського господарства, здобутки в галузях освіти, науки і культури. Обов'язковим пунктом в лекційній роботі було все, що пов'язане з діяльністю керівної партії, формуванням культу особи Й. Сталіна та інших діячів комуністичного руху. У цьому контексті всі громадяни незалежно від віку і професії чимало свого вільного або робочого часу витрачали на безплідне вивчення біографій вождів, матеріалів партз'їздів та історію ВКП(б) [61, с. 36]. Чільне місце займала і антирелігійна пропаганда. Вона була зумовлена не тільки безумовною підтримкою з боку радянської ідеології атеїстичних учень в гуманітарній сфері по всій державі, але й серйозним наступом на УГКЦ в більшості західних областей УРСР, що закінчився її заборонаю на так званому Львівському соборі 1946 р.

Згідно зі статистичними даними у 1948 р. в клубних закладах регіону було прочитано 183,9 тис. лекцій і доповідей, 1949 р. – 233,7 тис., а 1950 р. – 235,6 тис. [31, с. 109]. Зрозуміло, що до наведених цифр потрібно ставитися з обережністю. Вони здебільшого завищувалися відповідальними особами і органами для паперових звітів, нерідко створюючи лише уявну картину роботи. Замість сприяти реалізації вільного творчого пориву громадян, наповнювати їх культурне дозвілля цікавим для різних соціальних категорій змістом, клубна мережа перетворювалася в далекі від потреб українців ідеологічні придатки партійно-радянських структур. З цього приводу наприкінці 1940-х рр. у аналітичній інформації одного з відділів пропаганди ОУН-УПА на Станіславщині наголошувалося, що «культурно-освітній рівень населення на посередньому рівні», «більшовицька культура для українського народу є ворожа» і що до культосвітніх установ ніхто не поспішає, бо вважають їх «за багно московсько-більшовицької брехні й пропаганди» [15, с. 265].

Після війни розпочалася робота з побудови нової бібліотечної мережі на Заході України. У положеннях постанови Раднаркому УРСР «Про роботу масових бібліотек» від 28 січня 1940 р. відзначалося, що ці культурні установи мають виконувати не тільки освітньо-інформаційну місію, але й безпосередньо займатися ідейно-політичним вихованням народних мас. Органи влади ставили собі за мету відкриття стаціонарної масової бібліотеки у кожному населеному пункті, а у разі неможливості цього, хоча би забезпечити в таких селах роботу хат-читалень, приклубних і пересувних бібліотек [79, с. 111].

Відповідно до поставлених партійними ідеологами завдань відбувалося формування книжкових фондів у радянській бібліотечній мережі. Ще у довоєнну пору в державі з'явилися спеціальні фонди бібліотек, у яких зберігали так звану політично «ворожу» і «шкідливу» літературу. Після війни Головліт СРСР видав зведений список на 7 тис. таких книг. У ході розгортання ідеологічних кампаній доби пізнього сталінізму відбувалося постійне поповнення переліку заборонених видань, передовсім за рахунок творів жертв політичних репресій, численних «космополітів» та «буржуазних» вчених [78, с. 474].

Зважаючи на такі загальносоюзні нормативи, вимушені були планувати свою роботу щодо формування книжкових фондів й західноукраїнські бібліотечні установи, «очищуючи» свої сховища від заборонених екземплярів. У цьому контексті особливо прискіпливу увагу партійні органи приділили новоутвореній Закарпатській області. Восени 1946 р. владні структури намітили нагальні заходи стосовно прискореної перевірки літератури угорською та чеською мовами, аби забезпечити відповідні культурно-освітні потреби національних меншин на теренах краю. Водночас спецкомісія з представників партійно-радянських органів і культосвітніх установ здійснила спільну перевірку книг, що надійшли в область у вигляді репатріації з Угорщини і Чехословаччини. Крім того, цензори провели роботу з обліку фондів закарпатських бібліотек, монастирів і музеїв, задля вилучення «шкідливої» літератури [43, с. 302].

У досліджуваний нами період до західноукраїнської бібліотечної мережі масово відправлялася політична, художня та технічна книга як з бібліотек республіки, так і всього Союзу. При аналізі мовного критерія літератури, що надсилалися, можна виокремити загальну тенденцію на русифікацію регіону, в якому домінувало україномовне населення. Для прикладу, за весь 1945 р. в бібліотеки Станіславської області зі всього загалу відправлених сюди книжкових видань російськомовних було 60 % екземплярів, а україномовних – 25 %. Ще близько 15 % літератури було польською мовою [47, с. 160].

Крім індивідуальної роботи з читачем, бібліотечні працівники практикували такі культурно-освітні форми, як колективні читки партійної літератури, комуністичних газет і журналів, лекції та бесіди на суспільно-політичні теми, книжкові виставки. Загалом у повоєнну пору по всьому західному регіоні спостерігалася стрімка динаміка зростання і числа самих бібліотечних закладів, і кількості літератури у них. (Додаток Ж).

До процесу культурного будівництва в західних областях УРСР було тісно інтегровано й музейну справу. Станом на перший повоєнний 1946 р. в регіоні діяло 5 музейних закладів зі статусом республіканських, 6 – обласних і 9 –

окружних та районних [3, с. 326]. У своїй діяльності на адміністративному рівні дані культосвітні установи наряду були залежні від партійних органів. Особливо помітною ця тенденція ставала, коли йшлося про питання формування кадрового складу музеїв і впорядкування їх фондів.

За час Другої світової війни місцеві музеї зазнали чималих матеріальних втрат. Частину найцінніших експонатів влітку 1941 р. органи радянської влади безповоротно вивезли вглиб Союзу, ще частину унікальних музейних колекцій було розграбовано німецькими окупантами. Після повернення сталінського режиму на західні землі розпочався процес поступової «чистки» фондів музеїв. Відповідні комісії в ході періодичних перевірок створювали спецфонди з відібраних політично «шкідливих творів» [81, с. 163]. До останніх відносили передовсім експонати і колекції, які пропагували національно-буржуазний уклад, релігійні артефакти, мистецькі твори, авторами яких були антирадянські елементи, митці-формалісти.

Згадані музейні спецфонди з часом нерідко очищували від різного «історичного мотлоху» назавжди, внаслідок чого українська культурна спадщина значно збідніла. У подібний спосіб працівники Львівського державного музею українського мистецтва в 1952 р. знищили твори відразу 139 авторів, серед яких були картини, скульптури та графіка відомих митців М. Андрієнка-Нечитайла, О. Архипенка, М. Бойчука, С. Гординського, О. Грищенка, О. Куриласа, М. Мороза, Г. Нарбута, О. Новаківського, І. Труша, П. Холодного та ін [58, с. 518].

Паралельно з цим відбувався планомірний тиск на національно свідомих музейників, які намагалися у будь-який спосіб врятувати вітчизняні історико-культурні матеріальні надбання. З особливим упередженням та підозрою партійно-радянські ідеологи ставилися до працівників із місцевим корінням. Лишень протягом 1947–1950 рр. у тому ж таки Львівському державному музеї українського мистецтва сталінською репресивною машиною було заарештовано головного охоронця музейної збірки В. Свенціцьку, заввідділом народного мистецтва О. Бордун, наукових співробітників М. Батога, Є. Кравчука та

С. Сампару. Директор цієї установи І. Свенціцький за свою принципову позицію в питанні збереження фондів у 1952 р. також залишився без роботи [81, с. 162].

Партійні чиновники займалися жорсткою регламентацією змістового наповнення експозицій та їх тематики. Самі ж музейні працівники, як й інші культосвітники, мали займатися не тільки своєю вузькою фаховою роботою, але й виконувати функції штатних пропагандистів – читати лекції на фабриках і заводах, у колгоспах і освітніх закладах, працювати агітаторами на виборчих дільницях.

Невід'ємним елементом радянської культури було кіно. Пропаганда здобутків кіномистецтва займала свою значиму нішу в культурно-масовій роботі з населенням західного регіону. З партійно-ідеологічної точки зору кіно розглядалося не тільки як форма дозвілля, але як потужний сучасний інструмент масового впливу на всі соціальні прошарки та вікові групи. Розуміючи це, РНК УРСР і ЦК КП(б)У 25 березня 1946 р. видали постанову «Про поліпшення кінообслуговування населення». В українських регіонах безпосередньо питаннями розвитку кіномережі та кінообслуговування займалися обласні управління кінофікації. Центральні органи влади з метою покращення загальної ситуації в галузі вжили заходів щодо кадрового укріплення керівної ланки на місцях. Лише протягом одного 1946 р. в західні області УРСР було скеровано 18 посадовців-управлінців. Загалом на цих територіях у штаті установ з кінофікації числилося 3 358 працівників (95,8 % від плану) [51, с. 29, 31].

У другій половині 1940-х років, незважаючи на різного роду заходи з покращення кінообслуговування населення, кіномережі західного регіону з року в рік не виконували поставлених партією планів роботи. Згідно зі звітами посадовців Міністерства кінематографії УРСР та обласних чиновників, серед основних причин провалів називалися відсутність в апаратах управлінць кінофікації досвідчених кадрів з техніки та експлуатації кіномережі, низька трудова дисципліна кіномеханіків і навіть непоодинокі випадки крадіжки кінофільмів [47, с. 160-161].

Водночас постійною темою для гострих критичних зауважень партійних ідеологів у бік облуправлінь кінофікації був низький ідейний зміст демонстрованої кінопродукції. І не дивно, бо репертуар першого повоєнного десятиріччя, особливо в міських кінотеатрах, здебільшого складали так звані «трофейні» фільми. До них відносили не тільки німецькі, але й усі віднайдені та захоплені радянськими військовими кінострічки в країнах Європи [25, с. 115].

Оскільки радянська кіноіндустрія у цю пору ще не могла повноцінно налагодити свою роботу, лідерами кінопрокату ставали американські та західноєвропейські стрічки на кшталт «Дівчина моєї мрії», «Індійська гробниця», «Граф Монте-Крісто», «Серенада Сонячної долини», «Тарзан» та ін. На думку дослідниці О. Стяжкіної, подібне «трофейне» кіно мало великий прихований прозахідний вплив на радянських людей, і передовсім молодь. На тлі відносної бідності більшої частини населення, безперервних репресій і тотальної комуністичної пропаганди зарубіжна кіноестетика непомітно на підсвідомому рівні змінювала побутову поведінку радянських людей, їх культурні смаки, уподобання, моду [74, с. 303-304]. І ці зміни стануть вельми помітними для кожного вже досить швидко, коли політика сталінської епохи поступиться своїм місцем ліберальній хрущовській «відлизі».

Отже, діяльність мережі культосвітніх закладів радянського типу була спрямована як на задоволення гуманітарних потреб населення регіону, так і на зміцнення ідеологічного фундаменту сталінського режиму. Органи влади розглядали працівників клубів, бібліотек і музеїв як ще одну ланку в механізмі комуністичного виховання громадян, про що свідчить аналіз форм та змісту культурно-масової роботи згаданих установ.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

Протягом перших десятиліть ХХІ ст. у вітчизняному гуманітарному просторі було напрацьовано ряд ідей щодо реформування національної системи освіти, приведення її до вимог часу та глобальних викликів сучасності. Усі ці напрацювання знайшли своє втілення у не так давно ухвалених парламентом законах України «Про освіту» (2017 р.) та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) [88; 89]. В основу останнього законодавчого акту було покладено розроблений МОН України документ під назвою «Концептуальні засади реформування середньої освіти» (Нова українська школа), який було винесено на розгляд широкої громадськості 17 серпня 2016 року [86].

Автори концепції НУШ запропонували при реформуванні змістового наповнення шкільної освіти покласти у його фундамент компетентністний підхід. На думку розробників, теперішні школярі у навчальних закладах мають не просто оволодіти певною сумою понять і знань, запам'ятати ті чи інші наукові факти, але й розуміти як їх можна в майбутньому ефективно застосовувати в практичному житті. Саме у цьому учням можуть допомогти сформовані під час щоденного освітнього процесу компетентності – «динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [87].

У списку з десятка ключових компетентностей окреме місце автори НУШ відвели культурній компетентності. Її сутнісними загальними характеристиками є «обізнаність та самовираження школярів у сфері культури», а також «глибоке розуміння ними власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших». [86, с. 10].

Безперечно, що одну з головних місій щодо обізнаності учнів в питаннях минулого і теперішнього матеріальної та духовної культури людства виконують

учителі-історики. За визначенням знаного українського науковця, автора цілого ряду шкільних підручників і методичних праць В. Власова, «питання культури є магістральним для вивчення історії, бо мають безпосередній вихід у сучасність і майбутнє, наснажені невичерпним виховним потенціалом, справляють значний вплив на розвиток особистості, формують естетичні смаки, гуманізують освіту й надзвичайно важливі для соціалізації молодого покоління» [19, с. 6].

В сучасних суспільних умовах у ході розгляду під час уроків матеріалу культурологічного характеру школярі разом із засвоєнням відповідної фактологічної інформації повинні навчитися розуміти також загальні закономірності розвитку культури відповідного періоду, особливостей її генези в конкретному часово-просторовому розрізі. На думку дослідників, культурознавчу проблематику в шкільному курсі історії України можна вивчати у двох аспектах:

1) загальному – коли саме поняття «культура» тлумачиться всеоб’ємно та умовно включає в себе політичну, правову, господарську, екологічну, моральну, повсякденну та інші її різновиди; а отже, культурні складові присутні практично у кожному розділі та темі;

2) локальному – коли в учбовій програмі є власне конкретні культурологічні теми, в контексті яких досліджується розвиток вітчизняної культури та розглядаються конкретні галузі матеріальної і духовної творчості (освіта, наука, фольклор, література, мистецтва, побут та ін.) [56, с. 213-214].

Згідно зі змістом навчальної програми з історії України для закладів загальної середньої освіти, рекомендованої МОН України 3 серпня 2022 р., культурологічна проблематика, що винесена для вивчення в шкільному курсі для 11 класу, хронологічно охоплює період від середини 40-х років XX ст. до сьогодення [85]. До цих часових рамок, серед інших, відносяться й питання, які є темою дослідження нашої дипломної роботи. Аналіз окремих навчальних підручників з історії України для 11 класу показав, що проблеми культурного розвитку західноукраїнських земель (1944-1953 рр.) можуть прямо чи побічно бути предметом вивчення в контексті принаймні чотирьох тем першого розділу:

«Радянізація західноукраїнських земель»; «Масові депортації, переселення, репресії»; «Культурне життя в Україні в перші повоєнні роки», «Повсякденне життя повоєнних років» [20; 27].

Зазвичай, уроки історії, на які виносяться питання культурознавчого характеру, надають педагогу цілий спектр можливостей для творчої праці, застосування різноманітних традиційних і нетрадиційних методичних форм, прийомів та засобів навчальної роботи, широкого використання при розгляді тем інструментів міждисциплінарних зв'язків. Як стверджує науковиця Ж. Гаврилюк, при відборі на заняття матеріалу з культурологічним змістом учитель повинен насамперед використовувати такі факти та події з історії культури, які можуть бути зрозумілими його підопічним, є емоційно забарвленими і здатними впливати на свідомість, спонукають до творчої діяльності, сприяють формуванню стійкої зацікавленості матеріальною і духовною спадщиною свого рідного населеного пункту, краю та прищеплюють почуття національного патріотизму [23, с. 49].

У ході впровадження націокультурної складової у змісті шкільної історичної освіти необхідне врахування певних принципів його реалізації. До найбільш актуальних відносяться засади культуровідповідності, продуктивності, полікультурності та діалогу культур і цивілізацій [38, с. 31]. Учителю потрібно пам'ятати, що знайомство із культурологічною проблематикою не тільки чомусь навчає учнів, але одночасно й виховує. Культура несе у собі ціннісні смисли, через неї у молоді формуються значущі етичні орієнтири і дороговкази, естетичні смаки та уподобання. У цьому контексті не слід забувати, що саме аксіологічний складник є одним із нерозривних компонентів предметної історичної компетентності [14, с. 106].

Оскільки культурознавча проблематика наповнена великим масивом матеріалу, то процес його засвоєння може складати для середньостатистичного учня помітні труднощі, що вимагає від учителя наявності чітко розробленої системи викладання і відповідного методичного апарату.

Знана вітчизняна науковиця і методистка О. Пометун у ході аналізу та систематизації уявлень дидактів про упорядковані способи взаємодії педагога і учнів під час вивчення історії поділила існуючі методичні підходи на пасивні, активні та інтерактивні [53, с. 109]. Вимоги сучасної української педагогіки вимагають від освітян відсунути на задній план пасивну методику навчання, яка носить однобічний, монологічний, репродуктивний характер. При такому підході учень залишається переважно об'єктом, а не суб'єктом освітнього процесу.

Реформа шкільної освіти за задумом ідеологів концепції НУШ має базуватися на основі педагогіки партнерства. Вона передбачає налагодження повноцінного спілкування, взаємодії та співпраці між учителем і учнем, при яких обидві сторони будуть об'єднані спільними цілями і прагненнями, стануть добровільними та зацікавленими односторонніми, а також рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Адже як свідчить практика, під час уроку тільки 20 % школярів активно взаємодіють, ще 30 % перебувають у статусі уважних спостерігачів, не виявляючи активності, близько 30 % складають категорію пасивних спостерігачів, а ще 20 % є практично бездіяльними [86, с. 15]. З огляду на описану проблему та перелік сучасних освітніх вимог, це означає, що налагодження діалогу і багатосторонньої комунікації під час навчання, формування повного набору компетентностей в учнівської молоді здатні забезпечити передовсім активні та інтерактивні способи педагогічної взаємодії.

Активна методика є особистісно-орієнтованою, перетворює учнів у «суб'єктів» освітнього процесу, спонукає їх до творчої діяльності. У сучасних умовах активність школярів під час навчання, формування у них пізнавальної мотивації, в тому числі, умінь отримувати знання в результаті самостійної роботи, зростає. Особливо це стосується освіти в старших класах.

Одним із розповсюджених активних методів навчання є проблемний. У ході вивчення історичного матеріалу педагог через застосування системи проблемних запитань, задач і завдань допомагає учням стимулювати свою

творчу і розумову діяльність. Враховуючи психологічні вікові особливості, старшокласники вже не просто отримують від учителя готові знання, а вчаться на основі мислиннєвих дій і операцій розв'язувати певну проблему. Наприклад, при вивченні культурологічних тем зі шкільного курсу історії України 11 класу за допомогою проблемного навчання учні повинні уміти пояснювати причинно-наслідкові зв'язки між відповідними історичними періодами і змінами в культурному житті, які відбулися, здійснювати порівняльний аналіз особливостей і тенденцій розвитку культури радянської доби та доби незалежної України. Проблемний метод відноситься до тих, які ґрунтуються на механізмах рефлексії та мотивують школярів до самоаналізу й постановки питань на зразок: Що ми дізналися сьогодні такого, чого не знали раніше? Чого ми навчилися такого, чого не вміли раніше? Які питання ми б поставили фігуранту події, культурному діячу, вченому тощо [14, с. 119]?

У вивченні культурної проблематики з історії України в школі особливе місце займає самостійна робота учнів, яка серед іншого може реалізовуватися через дослідницький метод. У такий спосіб старшокласники шляхом творчо-активної пошукової роботи не тільки набувають нових знань, але й поглиблено засвоюють історичний матеріал. На початку 2010-х років у рамках науково-педагогічного анкетування щодо використання дослідницького підходу під час вивчення історії було опитано 452 учнів 9-11 класів середніх загальноосвітніх шкіл Сумської області, а також міст Києва та Мукачєво. Згідно до результатів даного анкетування, 27 % опитаних часто зустрічалися на своїх уроках з дослідницькою роботою, 38 % – іноді, 30 % – дуже рідко, а ще 5 % – не мали уяви про неї [44, с. 7-8]. (Додаток 3)

На думку багатьох спеціалістів з педагогіки, недоцільним є застосування по відношенню до дослідницької діяльності учнів визначення «наукова», адже вона не спрямована на досягнення об'єктивно нового результату чи знань. У старшій школі дослідження носить передовсім навчальний характер і націлене на особистісний розвиток. Тому подібний різновид самостійної роботи В. Мороз пропонує називати навчально-дослідницькою діяльністю, основною метою якої

є досягнення освітнього результату і одночасне стимулювання пізнавальної активності [44, с. 15-16].

Водночас дослідницький метод не усуває з навчального процесу самого педагога, який виконує роль своєрідного консультанта. Він допомагає у виборі актуальної теми учнем, знайомить із організацією пошуково-дослідницької роботи та місцями пошуку джерельної інформації. Усталеними є наступні основні процесуальні етапи дослідження, які, зазвичай, включають у себе:

- вибір та формулювання теми;
- складання плану роботи;
- визначення орієнтовного кола джерел і літератури;
- знайомство з джерельною базою і складання на її основі плану написання дослідження;
- відбір та оцінка фактів;
- обробка та систематизація зібраного матеріалу;
- оформлення;
- захист-презентація з формулюванням власних висновків, рекомендацій, пропозицій [18, с. 189].

Головними проблемами для учнів залишаються самостійний аналіз історичних документів, встановлення логічних зв'язків між подіями та явищами, неспроможність оцінювати історичне джерело з позицій об'єктивності. Тому першочерговою є потреба допомогти сформувати вміння орієнтуватися в інформації, аналізувати її, узагальнювати, робити висновки.

У ході вивчення історії культури методом дослідницької діяльності учитель має звернути особливу увагу на вміння підопічних працювати з джерельною інформацією. Вона є досить різноманітною і включає у себе, зазвичай, самостійну роботу з історичними документами, друкованою періодикою, ілюстративним матеріалом, науковою літературою та публікаціями. Старшокласникам слід врахувати, що в завданнях ЗНО часто перевіряються та оцінюються саме навички і вміння працювати з різними джерелами.

У сучасних умовах знайомитися та опрацьовувати усю потрібну культурологічну інформацію з теми дослідження старшокласники можуть як під час безпосередніх відвідин бібліотек, архівів чи інших установ (музеїв, художніх галерей тощо), так і в дистанційній формі. Остання, завдяки цифровізації великого масиву писемних, друкованих, ілюстративних ресурсів, забезпечує раніше небачену доступність кожному охочому до багатьох джерел, що сприяє розширенню інформаційної бази дослідження. Наприклад, для комплексного дослідження культурного життя на українських землях в ХХ ст. на сторінках періодичних видань учні можуть скористатися цифровим контентом таких вітчизняних онлайн-сховищ, як «Архів української періодики онлайн LIBRARIA», «Електронна бібліотека «Культура України», «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» тощо [83; 84; 90]. Водночас першорядними проблемами у дослідницькій роботі старшокласників з історичним матеріалом різних часів і епох залишаються вміння її критичного аналізу і оцінки, спроможність оцінювати джерело інформації неупереджено та з позицій об'єктивності [18, с. 189].

Залучення старшокласників до активної дослідницької діяльності у рамках шкільного курсу з історії України має низку позитивних моментів. По-перше, воно сприяє успішному вирішенню навчальних цілей, поглибленому вивченню матеріалу з відповідної теми. По-друге, у ході виконання творчої роботи покращується психологічний контакт між учителем та учнями. По-третє, школярі-випускники, які мають попередній досвід навчальних досліджень, мають ліпші потенційні можливості для подальшої адаптації в науковому середовищі закладів вищої освіти [44, с. 16].

На нашу думку, дослідницькі напрацювання учнів з культурознавчої проблематики можуть бути використані не тільки для досягнення відповідних завдань у рамках шкільного курсу історії, але й для поширення їх результатів у публічному інформаційному просторі. Приміром, дослідження з краєзнавчої проблематики можуть стати хорошою базою для написання відповідних розділів чи окремих статей в українському сегменті вільної електронної енциклопедії

«Вікіпедія» про культуру рідного краю чи населеного пункту, про малознаних широкому загалу культурних діячів. Це сприятливо позначиться не тільки на особистісному самоствердженні учнів, але й стане їх маленьким персональним внеском у популяризацію національної історико-культурної спадщини серед якомога ширшої аудиторії людей.

Гуманістичний підхід в шкільній історичній освіті забезпечується також через широке застосування педагогом під час своєї роботи інтерактивної методики навчання. На відміну від активних форм, інтеракція ще більше розширює коло суб'єктів освітньої взаємодії: відбувається перехід від моделі по лінії «учитель—учень» до «учитель—учень—інші учні». За задумом авторів концепції НУШ, базисом педагогіки партнерства в сучасній вітчизняній школі мають стати якраз принципи тісної кооперації та співробітництва між усіма учасниками навчально-виховного процесу [86, с. 14].

Інтерактивні педагогічні технології передбачають застосування на уроках історії дискусійних методів. Такі способи навчальної роботи спрямовані на соціалізацію старшокласників, уміння комунікувати між собою, бути толерантним до думки іншого, демонструвати здатність на основі отриманих фактів і позицій сформулювати власну думку з дискусійного питання. Учителю, використовуючи дані технології під час своєї практичної діяльності, повинен концентруватися на умінні продуктивної організації міжособистісної та особистісно-групової форм проведення дискусій. Конструктивним цей процес може бути у тих випадках, коли учасники спілкування від висловлення власних поглядів, переконань стосовно проблемного питання перейдуть до аргументації своїх думок. Саме наявність аргументів у сторін, в результаті аналізу та публічного обговорення яких виробиться якийсь новий зміст, дасть підстави оцінювати дискусію на предмет продуктивності [80, с. 207-208].

Специфічною формою дискусійного способу вивчення історії культури в школі є організація дебатів. Як правило, вони використовуються під час обговорення неоднозначних питань і проблем, стосовно яких сформувалися різні погляди істориків [45, с.126]. Якщо взяти, для прикладу, тематику, яка є об'єктом

дослідження нашої бакалаврської роботи, то предметом дебатів старшокласників на шкільному уроці може стати дискусія щодо позитивних та негативних результатів радянської культурної політики на західноукраїнських землях після Другої світової війни.

Оригінальним різновидом інтерактивної методики є ігрова організація навчання. Гра сама по собі виступає активною формою діяльності, яка створює потенційні умови для творчості, недоступні у звичній навчальній ситуації. Оскільки гра переводить навчання у динамічну стадію, то в середньостатистичного учня водночас активізуються такі психічні процеси, як мислення, пам'ять, емоції, увага, що сприятливо впливає на засвоєння історичного матеріалу через практику.

Найпопулярнішою в середовищі учителів-істориків є група так званих тренінгових ігор. Під час шкільних уроків історії в старших класах вони розширюють можливості щодо застосування названих ігрових форм на етапах осмислення, повторення та узагальнення учбового матеріалу [53, с. 259]. Ігрові культурознавчі завдання у формі кросвордів, шарад, ребусів, організація тематичних вікторин-змагань (брейн-ринг, «Що? Де? Коли?») роблять цікавішим сам процес засвоєння історичних фактів, запам'ятовування дат, знайомства з відомими діячами мистецтва та їх творчістю.

Суттєво усучаснити навчання з історії можуть також рольові ігри. За їх допомогою учні отримують можливість уявного перенесення в певну історичну епоху, намагаються вжитися в образи знаних політичних, культурних діячів. Під час сюжетних рольових ігор учасники скеровані на творче відтворення атмосфери історичного минулого, опираючись як на методичні рекомендації вчителя, так і користуючись власним життєвим досвідом чи художньою фантазією. Новий емоційний стан, який переживають учні під час виконання відведеної ролі, стимулюють накопичення нових знань, розвиток вмінь навичок ігрової діяльності [80, с. 234].

Прикладом своєрідного рольового ігрового моделювання, який включає сукупність точок зору минулого і сучасного, є проведення уроку-суду. У ньому

учні виконують ролі типових учасників судового засідання: судді, прокурора, обвинуваченого, захисту. Головною метою такого заняття є не винесення вироку, а розвиток творчої діяльності учнів з вивчення історичного матеріалу, дотичного до проблеми так званого «судового розгляду». Старшокласники мають вміти послідовно та аргументовано дискутувати в ході «судового процесу», вчитися давати оцінку неоднозначним історичним явищам та подіям [45, с.127].

На нашу думку, цілком доцільним може бути проведення уроку-суду в 11 класі у ході вивчення проблем культурного розвитку України доби пізнього сталінізму. Таке сюжетне ігрове «судове засідання» можна провести з учнями під умовною назвою «Сталінізм і доля українського культурного діяча» в рамках однієї із програмових тем розділу «Україна в повоєнний період». (Додаток К)

Безперечно, що учитель для повноцінної реалізації поставлених освітніх завдань ситуативно не зможе обійтися у своїй педагогічній практиці без так званої «пасивної» моделі навчання. За майстерного використання таких її форм, як лекція, читання, пояснення чи презентація кваліфікованому педагогу також вдасться продуктивно організувати навчальний процес. При цьому умовно односторонньому, монологічному методичному підході важливо вміти зацікавити учнівську молоду в пізнавальній діяльності, через що зростає роль інструментарію, обраного вчителем для такої мотивації.

Поряд з традиційними вербальними засобами навчання при вивченні культурологічних тем учитель історії має чималу увагу приділити аудіовізуальним джерелам інформації. Сьогоднішнє покоління учнівської молоді, виховане в епоху глобальної комп'ютеризації та новітніх медійних технологій, вимагає сучасних принципів отримання історичної інформації, створення цифрового освітнього контенту [14, с. 205]. Активізація цих тенденцій зросла в умовах широкого впровадження дистанційної форми навчання в загальноосвітній школі.

Все це вимагає, щоб сучасний педагог говорив зі своїми учнями однією «інформаційною» мовою. Як наслідок, вимогою нинішнього дня є ефективне використання учителем інформаційно-комп'ютерних технологій під час

вивчення історії. У ході викладання культурознавчої тематики вони забезпечують глибину, гнучкість та варіативність поданого матеріалу. Використовуючи у процесі такого навчання цифровий фото-, аудіо- чи відеоконтент, педагог допомагає молоді наблизитися до відповідної епохи, поринути у світ національної культури і мистецтва [38, с. 36]. Крім того, різні інформаційні технології здатні забезпечити ефект віртуальної екскурсії учнів у художні галереї та музеї, віртуальний огляд архітектурних чи скульптурних об'єктів в режимі реального часу, не виходячи з класного приміщення.

Сьогодні одним з найпоширеніших та ефективних методичних засобів освітньої діяльності, який є результатом використання ІКТ як з боку учителя, так і учнів, є створення учбових мультимедійних презентацій. Вони дозволяють творчо підійти до організації заняття і отримати потрібний результат за мінімальних витрат часу на навчання. У сучасній педагогічній думці мультимедійні презентації розглядаються як інструментарій з узагальнення інформації, що поєднує в собі як її статичні форми (текст, графіка, фото, малюнки), так і динамічні (мову, музику, відео, анімацію) [36, с. 67].

Безумовно, що перелік методичних підходів, технологій, прийомів і засобів для вивчення історії культури в школі, представлених нами вище, не є вичерпним. Але незаперечним є той факт, що уроки історії України, на яких вивчається культурна проблематика, надають педагогу можливість працювати творчо, широко використовувати в залежності від змісту матеріалу традиційні та нетрадиційні форми і методи роботи. Саме від удосконалення педагогічної майстерності вчителя та вмінь ефективного вибору актуальної методики викладання і буде чималою мірою залежати успішна реалізація завдань з формування культурної компетентності старшокласників в ході засвоєння шкільного курсу історії.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи основні положення нашої роботи, можемо констатувати, що культурний розвиток західноукраїнських земель у 1944-1953 рр. визначався як процесами, які відбувалися у цій галузі в державі загалом, так і комплексом специфічних локальних суспільно-політичних та економічних чинників, які впливали на життя населення цих територій зокрема. Культурні перетворення на Заході України проходили на фоні відновлення зруйнованої війною інфраструктури міст і сіл, продовження курсу на повну інтеграцію регіону в систему загальносоюзних політичних і господарських відносин, а також за умов збройного опору тоталітарному сталінському режиму з боку українського націоналістичного підпілля. Через це історична оцінка культурного будівництва на західних землях УРСР у досліджуваній нами період має свої складнощі, оскільки зміни носили суперечливий та неоднозначний характер.

Клубок цих протиріч на собі сповна відчула велика частина вчительства і науково-педагогічних працівників. У процесі втілення радянських планів зі здійснення індустріалізації, колективізації та культурної революції в західних областях саме на освітні заклади різних рівнів держава покладала відповідальну місію щодо виховання і підготовки на кращих ідеологічних зразках радянської педагогіки політично загартованої молоді, відданої комуністичним ідеалам здатної в майбутньому виконувати завдання з радянського будівництва в регіоні та державі. Це означало, що керівництво шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, усі вчителі та викладачі фактично безальтернативно повинні були у своїй діяльності керуватися положеннями радянської системи освіти, зміст якої знайшов своє відображення у навчальних планах, програмах, підручниках, методичній літературі. Як результат, відбувалася ломка традиційних національних і релігійних форм освіти, насадження так званого інтернаціонального та атеїстичного виховання молоді, що мало на меті формування у неї своєрідної радянської ідентичності. Спостерігалися тенденції повзучої русифікації освітнього процесу. Це знайшло свій вияв у

невиправданому збільшенні числа російськомовних шкіл на західних землях, а також в домінуванні російської, як мови викладання у стінах місцевих інститутів і університетів.

Водночас не можемо заперечити й позитивні зрушення, здійснені в процесі реформування освітньої галузі в регіоні. Попри ідеологічну заангажованість радянської системи шкільної освіти, практично кожна дитина отримала право на безкоштовне її здобуття. Також із року в рік прослідковувалася позитивна динаміка щодо розростання мережі початкових і середніх шкіл, середньо-спеціальних і вищих навчальних закладів різного профілю. Паралельно зростали кількісні та якісні параметри забезпечення системи освіти педагогічними і науковими кадрами. Щоправда, у ставленні органів влади до місцевих учителів та представників наукової інтелігенції була помітна упередженість, побоювання щодо їх ймовірного антирадянського впливу на молоде покоління людей. Тому чималий акцент робився на залученні до педагогічної роботи кадрів, скерованих на Захід з інших областей республіки та Союзу.

У повоєнні роки сталінський режим намагався максимально розширити свій політичний контроль за всіма ділянками культурного життя в державі. Свідченням цього стали розгорнуті партійним керівництвом масштабні політико-ідеологічні кампанії другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., відомі в історичній науці під назвою «ждановщина». Серед іншого, вони мали на меті якомога більше обмежити вільні творчі пориви в діяльності літературної, мистецької та наукової інтелігенції, спрямовувалися на подолання самотнього національного змісту української культури і пошук у ній проявів «буржуазного націоналізму». За результатами ідеологічних «чисток» багато неугодних чинному режиму освітян, науковців, літераторів, митців стали жертвами репресивних заходів.

Діячі культури західних областей УРСР були в зоні підвищеної уваги з боку владних структур, зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію в регіоні. Особливо це стосувалося тутешньої творчої інтелігенції, яка сформувалася на кращих європейських традиціях професійної освіти, через що

апріорі викликала підозру в новій владі. Завдання з ідейного перевиховання «старого» покоління місцевих літераторів і митців та формування молодії, вже радянської, генерації творчої молоді покладалося на мережу творчих спілок. Керівництво цих колективних об'єднань мало спрямувати літературну та мистецьку творчість своїх колег у відповідне ідеологічне русло, допомогти у виборі «правильних» форм, прийомів і способів відображення художньої дійсності.

Партійній регламентації підлягала і діяльність місцевих професійних театральних та музичних колективів. Їх репертуарна політика постійно перебувала на контролі як партійних органів, так й обласних відділів мистецтв, у підпорядкуванні яких знаходилися театри і філармонії. Владу у репертуарах мистецьких колективів передовсім непокоїв низький відсоток радянських творів-агіток та надмірна, як їй видавалося, присутність і популяризація музичних та драматичних надбань української національної класики.

На виконання широкого спектру завдань політики повсютної радянської заходу регіону України на місцях розгорнули свою діяльність будинки культури, клуби, хати-читальні, бібліотеки, музеї. Окрім здійснення культурно-освітньої роботи, працівники цих закладів були покликані займатися пропагандою поточного політичного курсу партії. Політизація культосвітніх установ обмежувала форми та зміст їх діяльності, що, як наслідок, негативно позначалося на загальній популярності серед населення. На якість їх роботи в гірший бік впливали також хронічне недофінансування матеріально-технічної бази і низька кваліфікація кадрового складу.

Як вище зазначалося, всеохоплюючі зміни, які нова влада здійснювала на західних землях України, супроводжувалися національно-визвольним рухом опору. Члени ОУН і УПА, виступаючи за підвищення загальноосвітнього рівня населення, одночасно різко засуджували форми та зміст радянської культурної політики. Щоби запобігти стрімкому поширенню нових комуністичних ідей та цінностей засобами освіти і культури, українські підпільники намагалися вести контрпропаганду в середовищі шкільної і студентської молоді, серед прибулих в

регіон зі Сходу представників педагогічної, наукової і творчої інтелігенції. Водночас учасники національного руху опору стали творцями альтернативної «повстанської» культури або культури Резистансу.

Попри всі складнощі, заборони, утиски, репресії, які стали буденними явищами в культурному житті західних областей України доби пізнього сталінізму, переважна більшість працівників освіти, науки і культури, представників літературно-мистецької інтелігенції намагалася відповідально та професійно виконувати свою роботу, зберегти власне творче обличчя, чесно працювати на благо українського народу.

Проблематика, що стала об'єктом нашого дослідження, займає своє почесне місце і в шкільному курсі історії України в 11 класі. Культурознавчі теми відіграють важливе значення у процесі формування як загальних, так і предметних історичних компетентностей. За їх допомогою в учнів загальноосвітньої школи напрацьовується ціла сукупність так званих наскрізних умінь: висловлювати власну думку, логічно обґрунтовувати свою позицію, критично і системно мислити, здатність до творчості, ініціативності, співпраці з іншими людьми і т. д. Повноцінна реалізація культурологічного компонента історичної шкільної освіти в сучасних умовах можлива передовсім на засадах особистісно-орієнтованої моделі навчання і виховання. Як нам видається, це вимагає від педагога у першу чергу оволодіння методиками активного та інтерактивного навчання, вміння ефективно застосовувати їх на практиці.

Звичайно, що коло питань і положень, висвітлених у нашій дипломній роботі, не є вичерпним. На нашу думку, перспективним виглядає подальше поглиблене вивчення історичних аспектів обраної нами теми за рахунок ретельного опрацювання документальних матеріалів різних архівних установ та інституцій. Актуальними видаються й наукові розробки, присвячені детальному дослідженню культурного розвитку окремих областей західного регіону України в 40-х – 50-х роках ХХ ст. Переконані, що при вивченні методики викладання культурологічних тем на уроках історії в загальноосвітній школі свого

подальшого висвітлення у наукових роботах вимагає також питання практичного застосування міжпредметних і внутрікурсів зв'язків у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані матеріали

Державний архів Івано-Франківської області

Фонд 1–П. Івано-Франківський обласний комітет Комуністичної партії України.

Опис 1.

1. Спр. 1153. Звіти, доповіді, довідки, інформація в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У про роботу обкому партії. 28.02.1950–15.12.1950 р. 78 арк.

Фонд Р–3. Виконком Станіславської обласної Ради депутатів трудящих.

Опис 2.

2. Спр. 42. Стенограма II обласної наради активу працівників народної освіти. 15–16 серпня 1946. 202 арк.

II. Опубліковані документи і матеріали

3. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953). / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Ю. Сливка, Л. Федоришин; редкол.: Ю. Сливка (відп. ред.), Т. Галайчак, О. Луцький. НАН України. Інститут українознавства ім. І. І. Крип'якевича. Київ: Наукова думка, 1995. 750 с.
4. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1998. 944 с.
5. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. проф. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 3 (1947–1957). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2011. 768 с.

III . Матеріали періодичних видань

6. Гляцер Д. Не треба нам такої музики. *Прикарпатська правда*. 1948. 27 березня. С. 3.
7. Культосвітню роботу наситити глибокою ідейністю. *Прикарпатська правда*. 1947. 24 верес. С. 1.
8. На допомогу художній самодіяльності. *Культурно-освітня робота*. Київ, 1950. №12. С. 32–38.
9. Народження театру. *Прикарпатська правда*. 1945. 11 берез. С. 3.
10. Речмедін Л. Вище ідейний рівень культурно-освітньої роботи в західних областях. *Культурно-освітня робота*. Київ, 1947. №2. С. 14–16.
11. Солодченко Я. За більшовицьку ідейність у творчості молодих письменників. *Прикарпатська правда*. 1951. 11 серп. С. 2.
12. Створено літературне об'єднання. *Прикарпатська правда*. 1947. 26 квіт. С. 3
13. Трудящі одностайно вітають постанову ЦК ВКП(б) про оперу «Велика дружба». *Прикарпатська правда*. 1948. 20 лютого. С. 1.

IV. Монографії, наукові статті, підручники, посібники

14. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 370 с.
15. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х років ХХ ст.: історико–політологічний аналіз. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. 364 с.
16. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду деєсталінізації (1953–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип. 14. С. 95–103.
17. Бажан О. Особливості національно-культурного життя в Українській РСР в останній період «сталінщини» (1946–1953 рр.). Магістеріум. Історичні студії /

- Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2004. Вип. 17. С. 44–49.
18. Білоус Л. С. Здійснення дослідницької діяльності на уроках історії для створення ситуації успіху. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1. С. 188–194.
 19. Власов В. Історія української культури першої половини XVII ст. Матеріали до уроків. *Історія в школах України*. 2009. №1-2. С. 6–12.
 20. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
 21. Винницька Д. Ю. Феномен повстанської культури в Україні середини XX ст. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 96. С. 303–307.
 22. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада вид. В. Г. Кремінь (гол.) [та ін.]; редкол. тому: Б. К. Остафійчук (гол.), В. І. Кононенко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. С. 21–42. 335 с.
 23. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту шкільного курсу вітчизняної історії. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 7. С. 46–50.
 24. Галицька-Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. (на прикладі Станіславської області). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2013. Ч. 22–23. С. 252–263.
 25. Генег Р. Я. Радянський кінематограф у Львові в перше повоєнне десятиліття. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 106–122.
 26. Герегова С. В., Марусик Т. В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х - перша половина 50-х рр. XX ст.). *Український історичний журнал*. 1997. №3. С. 101–108.
 27. Даниленко В., Смольницька М. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
 28. Єсельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ: Критика, 2008. 304 с.

29. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
30. Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. Львів: Місіонер, 1999. 212 с.
31. Киданюк А. В. Культурно-освітні процеси в західноукраїнському селі у 1944–1950 рр. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. С. 106–111.
32. Киданюк А. В. Соціально–економічні та культурні процеси у західноукраїнському селі (1944–1950 рр.) : монографія. Тернопіль, 2018. 214 с.
33. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 11: Олександр Іщук. Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр.) / Відп. ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. 944 с.
34. Лобай Д. Непереможна Україна: факти з совітських видань про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій Світовій війні. Вінніпег: Видання Комітету українців Канади, 1950. 239 с.
35. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 228 с.
36. Мандрико О., Снагощенко В. Мультимедійна презентація як засіб підвищення ефективності уроку історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 65–69.
37. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенції: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці: Рута, 2002. 463 с.
38. Мацейків Т. І. Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7–8 класах: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
39. Мащенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*. 2015. Вип. 7 (308). С. 63–67.

40. Мащенко Н. Матеріальне забезпечення шкіл Ровенської області в перше повоєнне десятиліття. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 13–14. С. 70–76.
41. Мащенко Н. Шкільна освіта на Ровенщині в перші повоєнні роки. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11–12. С. 91–96.
42. Міщанин В. В. Освітня реформа Закарпатської України (1944–1946 рр.): перехід на радянські стандарти. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія*. 2016. Вип. 1 (34). С. 52–59.
43. Міщанин В. Радянізація Закарпаття. 1944–1950 рр.: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 644 с.
44. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
45. Муляр О., Василенко Н. Використання дискусійних методів на уроках історії як спосіб виховання толерантності учнів. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 16. С. 124–128.
46. Олексишин О. О. Гуманітарна інтелігенція Прикарпаття в період сталінізму (1944-1953 рр.). *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. 2011. Т. XXVII. С. 328–334.
47. Олексишин О. О. Діяльність культосвітніх закладів на території Станіславської області (1945-1953 рр.). *Молодий вчений. Науковий журнал*. 2021 № 3 (91). С. 157–162.
48. Олексишин О. О. Діяльність професійних мистецьких колективів Прикарпаття в контексті радянської культурної політики середини 40-х – початку 50-х рр. XX ст. *Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2016. Ч.28. С.132–136.

49. Олексішин О. О. Політичний контроль за культурно-освітньою сферою на Прикарпатті в умовах радянського тоталітаризму (1945–1953 рр.). *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2010. Ч.17. С. 312–318.
50. Паньків М. Участь учителів, студентів і учнів Прикарпаття у підпільному русі (1945–1951). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2009. №15–16. С. 437–448.
51. Піц Г. В. Організаційно–кадрова діяльність Управління кінофікації при РНК УРСР 1945–1946 рр. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 40. С. 28–34.
52. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
53. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
54. Попп Р. Культурно-освітнє життя Дрогобича у повоєнні роки (1944–1953). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 442–449.
55. Попп Р. Студентство Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект). *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2007. Вип. 20. Історія. С. 76–86.
56. Присакар В. Культурологічний підхід у вихованні учнів на уроках історії України у 8-9 класах. *Проблеми дидактики історії*. 2016. Вип. 7. С. 211–219.
57. Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально- професійний прошарок в 1945–1955 рр. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Т. 2. С. 177–208.

58. Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм. Київ: ФЕНІКС, 2007. 608 с.
59. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчук, Л. С. Баїк, В. К. Савинець та ін.; упор. і заг. ред. Б. І. Тимохіна. Київ: Радянська школа, 1979. 192 с.
60. Романець Л. М., Романюк І. М. Матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства України. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2008. Вип. 12. С. 72–76.
61. Романюк І. М. Сільські клуби України в 1950-х – середині 60-х рр. ХХ ст.: наростання кризи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2010. Вип. 17. С. 33–37.
62. Сворак С. Національні традиції та проблеми становлення народної освіти в західному регіоні України: друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст. *Українознавчі студії*. 1999. №1. С. 183–211.
63. Сворак С. Радянська школа в Західній Україні у контексті національно-визвольної боротьби ОУН–УПА. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2003. №1. С. 52–54.
64. Сеньків М. Освітня політика радянської влади щодо західноукраїнського селянства (1944–1955 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2007. Вип. 20. Історія. С. 66–76.
65. Сірук Н. М. Ідейна регламентація в театральному житті України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство*. 2018. Вип. 28. С. 11–16.
66. Сірук Н. М. Ідеологічний нагляд за інтелігенцією в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2010. Вип. 19. С. 132–141.

67. Сірук Н. М. Особливості суспільно-політичної ситуації в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х рр. XX ст.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. Вип. 3. С. 122–127.
68. Сірук Н. М. Постанови ЦК КП(б)У – документи вивчення ідеологічних кампаній в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (3). С. 158–162.
69. Смирнов В. Передумови створення в Івано–Франківську обласної організації Спілки письменників України. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2006. №7. С. 74–76.
70. Старжець В. І. Вчителі–східняки в умовах протистояння між радянською владою і українським підпіллям у західних областях УРСР (1944–1953 рр.). Міжнаціональні відносини в Україні у XX – на початку XXI ст. Західні землі: монографія / від. ред. І. Патер, упоряд. М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 459–477.
71. Старжець В. І. Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2022. Вип. 10. С. 164–179.
72. Старжець В. І. Студентство Західної України під тиском радянської тоталітарної системи (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 134. С. 103–107.
73. Стасюк О. Михайло Дяченко (Марко Боєслав) – діяч «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 480–487.
74. Стяжкіна О. Україна у 1943–1953 рр.: рерадянізація й неочікувані наслідки незавершеної війни. Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939–1990) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. С. 257–319.

75. Сушик І. В. Діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині у повоєнний період. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2011. Вип. 23. С. 116–125.
76. Сушик І. В. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл Волині у 40 – 50-х рр. ХХ ст. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2009. Вип. 15. С. 171–180.
77. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній радянській державі. Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. 802 с.
78. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3 т. : Т. 2: Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. 2004. 531 с.
79. Шилук О. Радянізація західних областей України через призму бібліотечної справи (1939–1940-ві рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2012. Вип. 20. С. 108–113.
80. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
81. Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.). *Науковий вісник Національного музею історії України: збірник наукових праць*. Київ, 2016. Вип. 1. Част. 1. С. 160–165.

V. Дисертації

82. Шилук О. І. Бібліотечна справа в західних областях УРСР (1939–1991 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці: Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2015. 236 с.

VI. Інтернет–ресурси

83. Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/> (дата звернення: 23.04.2023).
84. Електронна бібліотека «Культура України». НБУ ім. Ярослава Мудрого: веб-сайт. URL: <https://elib.nlu.org.ua/> (дата звернення: 23.04.2023).
85. Навчальні програми для 10–11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти). Історія України. Всесвітня історія. МОН України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/F6vyDrF> (дата звернення: 03.04.2023).
86. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН України: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/V6vtnHX> (дата звернення: 03.04.2023).
87. Нова українська школа. МОН України: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 03.04.2023).
88. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 03.04.2023).
89. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 03.04.2023).
90. Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. НБУВ: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/E6vtp3E> (дата звернення: 23.04.2023).

ДОДАТКИ

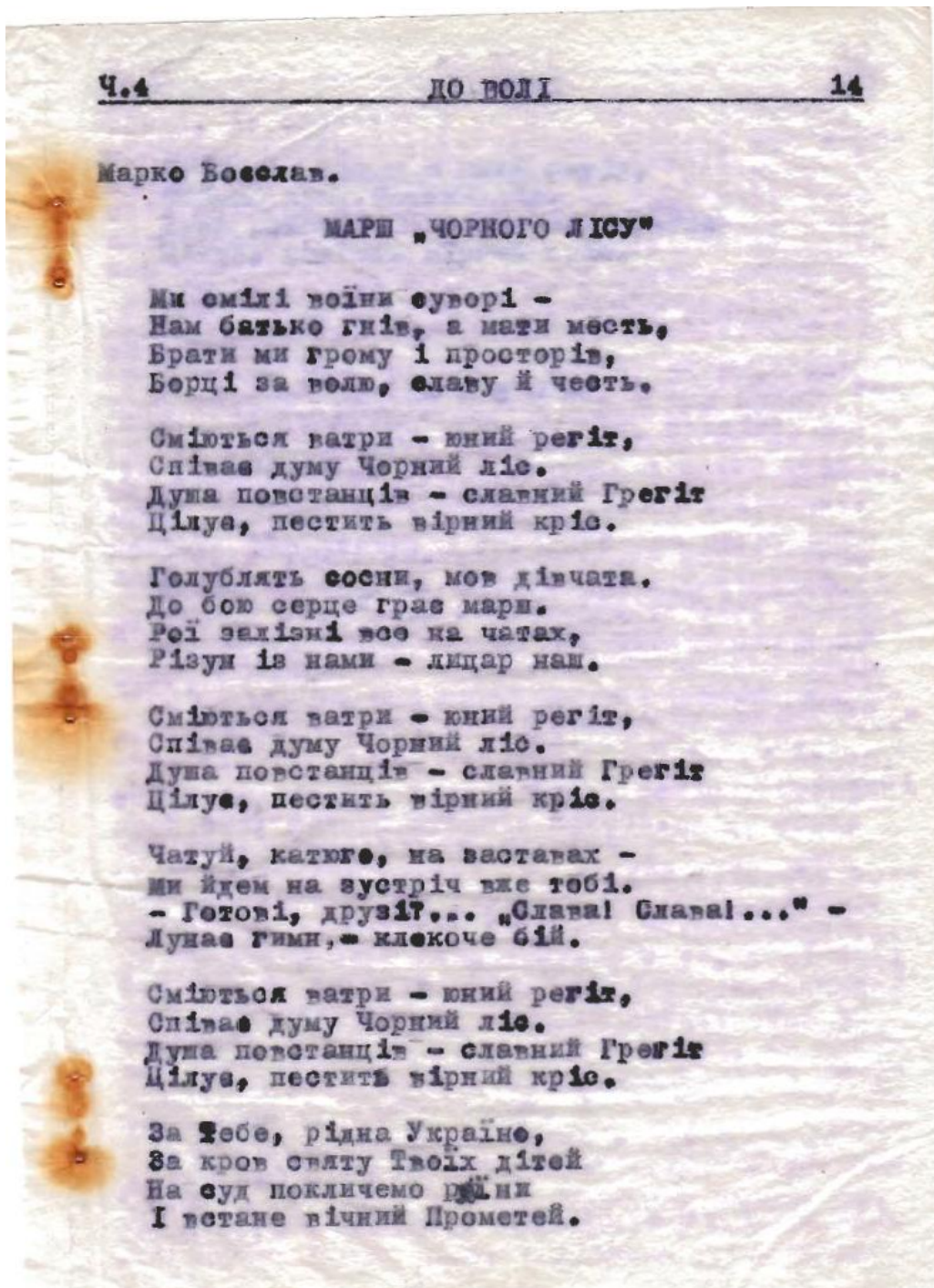
Додаток А

**Перший випуск студентів-заочників
Станіславського учительського інституту (28.01.1947 р.)**

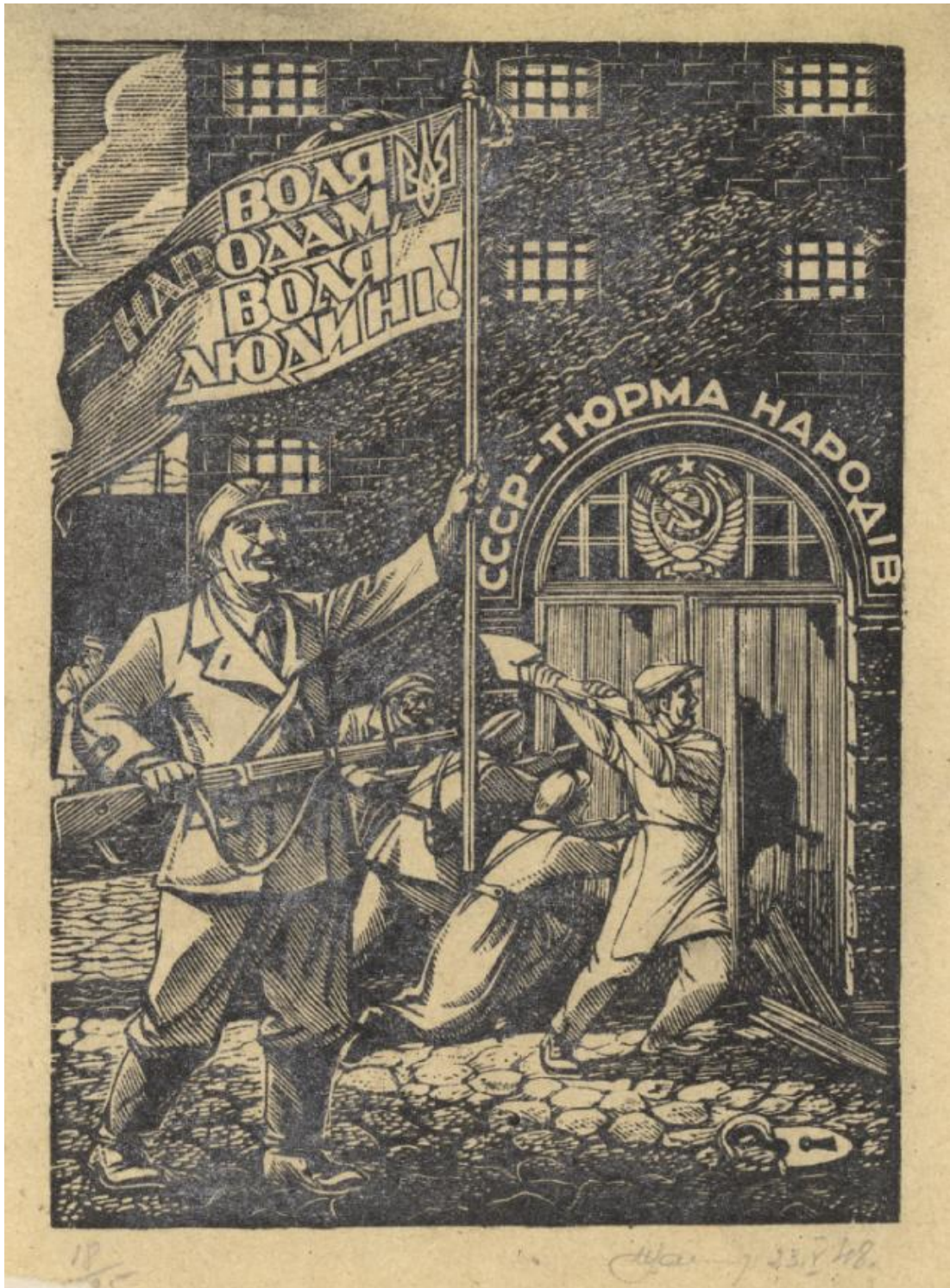
Джерело: сторінка Музею історії Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника у мережі «Facebook». URL: <https://cutt.ly/r6YBt8l> (дата звернення: 01.04.2023).

Вірш Михайла Дяченка (Марка Боєслава) «Марш Чорного лісу»,
опублікований у нелегальному виданні
«До волі! Літературний журнал», рік II, ч. 4. (1949 р.)

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху. URL:
<https://avr.org.ua/viewDoc/1287> (дата звернення: 25.04.2023).

Дереворит Ніла Хасевича «Воля народам, воля людині» (1949 р.)

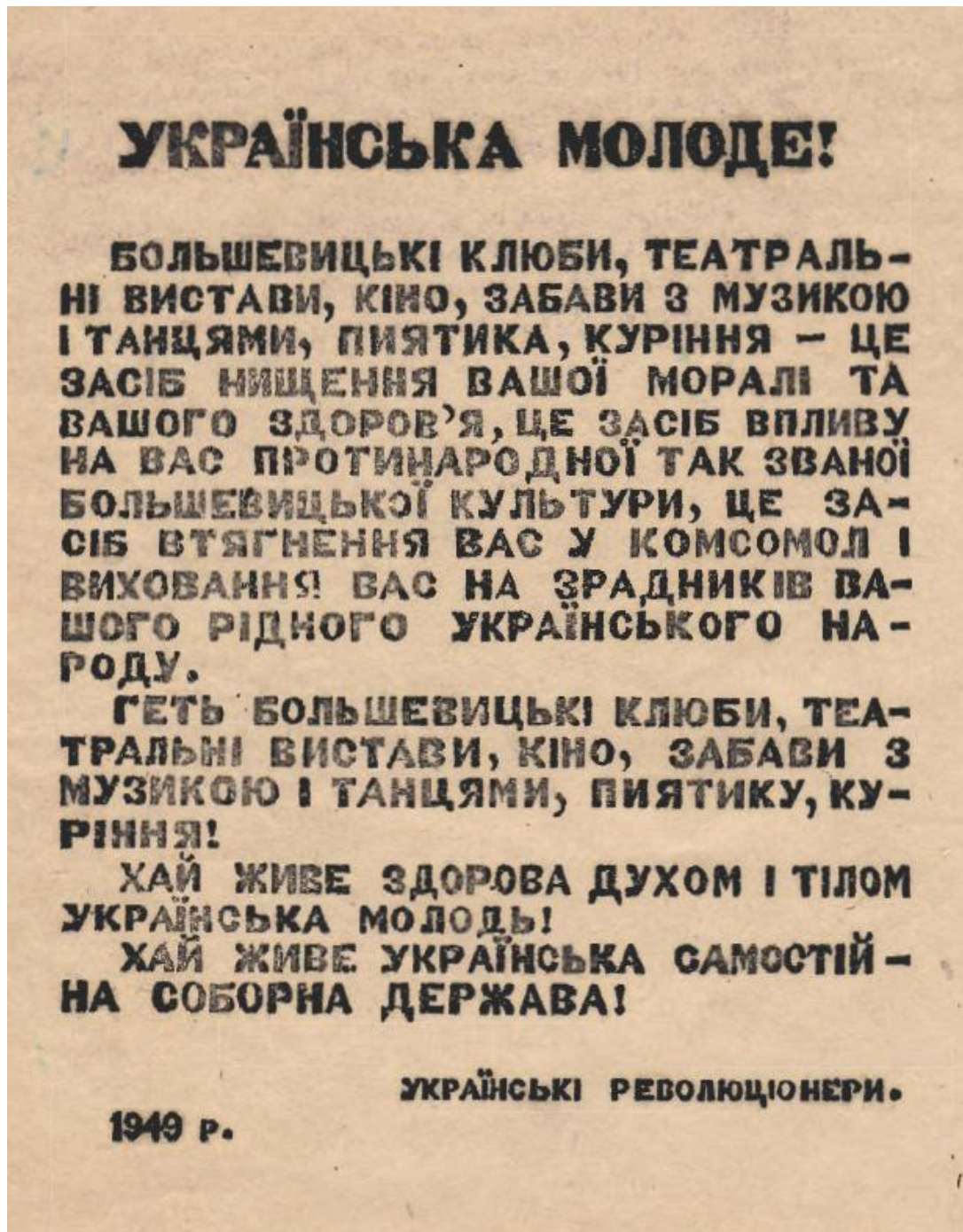
Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27623> (дата звернення: 25.04.2023).

Мережа культосвітніх установ західних областей УРСР
(станом на 1 січня 1946 р.)

Назва області	Клубні установи	Бібліотеки	Музеї
Волинська	556	135	2
Дрогобицька	527	154	4
Закарпатська	319	487	1
Львівська	613	175	3
Ровенська	566	150	2
Станіславська	582	170	3
Тернопільська	755	276	2
Чернівецька	393	94	3
Всього	4 311	1 641	20

Джерело: [3, с. 325-326].

Листівка-звернення ОУН(б) до української молоді (1949 р.)

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1020> (дата звернення: 27.04.2023).

Текст радянської «народної» пісні «Прийми, батьку Рідний Сталін!»,
рекомендованої для включення в репертуар гуртків художньої
самодіяльності закладів культосвіти (записано в с. Настасів,
Микулинецького району, Тернопільської області (1950 р.)

ПРИЙМИ, БАТЬКУ РІДНИЙ СТАЛІН!

Сонце землю пригріває,
Розлива гарячий світ.
Прийми, батьку рідний Сталін,
Від колгоспників привіт.

Ворогам уже довіку
В край наш рідний не ступить,
Золоті пшениці наші
Більше їм не толочить.

Тебе любим, наш учитель,
Ти нам дав щасливі дні:
І культурне, і заможне
Життя в нашій стороні.

Колективні наші ниви
Колосяться з краю в край.
І щороку ми збираєм
Славний сталінський врожай.

Ми всі маєм рівне право,
В праці в нас одна мета.
Світить променем ласкавим
З Кремля зірка золота.

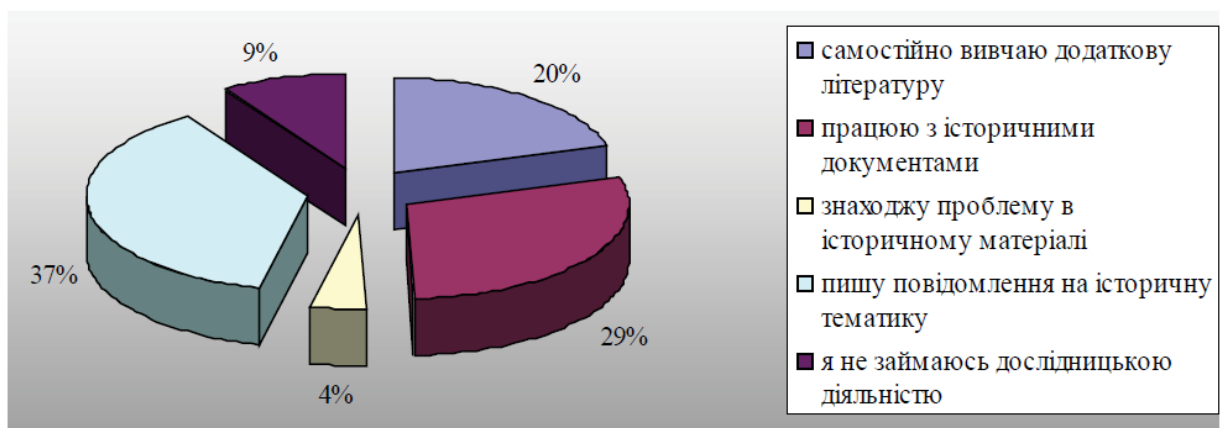
Прийми, батьку рідний Сталін,
Наш колгоспницький привіт!
Ми бажаєм із тобою
Жити-жити багато літ.

**Динаміка зростання мережі масових бібліотек у західних областях УРСР
з 1946 по 1950 рр.**

Назва області	Бібліотеки	
	1946 р.	1950 р.
Волинська	135	1625
Закарпатська	487	973
Львівська	175	2260
Ровенська	150	1312
Станіславська	170	1358
Тернопільська	276	1705
Чернівецька	94	611
Всього	1 487	9 844

Джерело: [3, с. 325; 82, с. 186].

Результати науково-педагогічного анкетування учнів 9-11 класів середніх шкіл Сумської області, міст Києва та Мукачево щодо використання дослідницької методики у ході вивчення курсу історії України (поч. 2010-х рр.)

Розподіл учнів за виконанням навчальних завдань під час дослідницької діяльності на уроках історії України

Джерело: [44, с. 7-8].

План-конспект заняття

Предмет: історія України

Урок №17

Дата 29.04.2023

11клас

Тема: «Культура України повоєнних років»

Мета:*навчальна:*

- пояснити взаємозв'язок між подіями суспільно-політичного життя в державі та суперечливими явищами і процесами культурного розвитку на українських землях; / *інформаційна*
- ознайомити з досягненнями і втратами вітчизняної культури післявоєнного періоду; / *інформаційна*
- дати характеристику творчій діяльності провідних діячів науки і культури; / *інформаційна*

розвивальна:

- сформулювати вміння вести дискусію і взаємодіяти у групах; / *хронологічно-логічна*
- удосконалити навички роботи з джерельною інформацією; / *інформаційна*
- розвинути навички критичного мислення; / *логічна*

виховна:

- сформулювати актуальні морально-правові орієнтири: почуття толерантності, справедливості, поваги до свободи слова, думки, совісті; / *особиста, аксіологічна*

- прищепити почуття громадянської відповідальності за збереження духовної та матеріальної спадщини українського народу / *громадянська, особиста*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.; карта «Карта «Україна в перші повоєнні роки»; мультимедійна презентація; роздатковий матеріал.

Основні історичні постаті: Іван Крип'якевич, Василь Барвінський, Володимир Сосюра, Микола Бажан.

План заняття

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Включає вітання з учнями, перевірку присутніх, оголошення мети поточного заняття.		
			Письмово: 1. Напишіть коротку характеристику радянської західних областей України після 1944 року. (Іванов)	Логічна

			2. Опишіть причини та наслідки національно-визвольного руху в Україні з 1944 по 1954 рік. (Петренко) Усно: 1. Розкажіть про основні етапи радянзації західних областей України. (Сидоренко) 2. Які були основні цілі та завдання національно-визвольного руху в Україні з 1944 по 1954 рік? (Жуков) Дошка: 1. Порівняйте радянзацію західних областей України з радянзацією	<i>Логічна</i> <i>Мовленнєва</i> <i>інформаційна</i>
--	--	--	---	---

			інших регіонів країни. (Лисенко) 2. Покажіть на карті західні області, які підпали під вплив радянзації. Використовуючи короткі пояснення, розкажіть основні зміни, що відбулися в цих регіонах під час радянзації. (Коваленко)	інформаційна, просторова
3 хв	II. Мотиваційний етап	Перед переходом до основної частини заняття прочитаєм своєрідний епіграф: <i>«У тих, кому зовсім нещодавно здалося, що сталінська проблематика майже вичерпана, мимоволі виникає сумнів: а чи це так? Для одних він і сьогодні мудрий та улюблений вождь, політик світового масштабу, для інших – незаперечний злочинець і кат»</i> (Юрій Шаповал, український історик).		

		Учні на сьогоднішньому уроці ви станете учасниками судового засідання у справі «Сталінізм і доля українського культурного діяча повоєнної доби». Теперішнє покоління українців не може фізично засудити ініціаторів і виконавців ідеологічних гонінь та репресій, але може влаштувати свій суд історії над сталінізмом, як історичним феноменом.		
5 хв	III. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Романов) 2. Які характерні риси цієї епохи? (Семенова)	<i>Хронологічна</i> <i>Логічна</i>
20 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу	Ознайомлення школярів з правилами проведення судового засідання та правами всіх сторін-учасниць процесу. З метою попередньої підготовки до уроку-суду вчитель розділив учнів-учасників на кілька груп: представників		

	сторони звинувачення, які готували обвинувальні матеріали на адресу сталінізму (прокурор та свідки); представників сторони захисту, які готували матеріали на захист сталінського режиму (адвокат та свідки); присяжних засідателів; представників засобів масової інформації, які мали у подальшому висвітлити хід і результати судового процесу. Сам учитель виконує роль головуючого судді. Орієнтовний сценарій судового засідання : Зі вступним словом судове слухання відкриває суддя: «Шановні панове присяжні засідателі, усі присутні в залі! На сьогоднішньому судовому засіданні слухається справа «Сталінізм і доля українського культурного діяча повоєнної доби». З органів прокуратури на розгляд в суд поступили матеріали розслідування злочинної діяльності групи керівних партійно-радянських діячів СРСР, які	Прокурор: «Політична система, створена Сталіним ще у довоєнні часи, була не просто його особистою абсолютною владою, а за своєю суттю тоталітарним режимом. У період сталінського правління всі форми громадської активності перебували	<i>Мовленнєва</i>
--	---	---	--------------------------

		представляли у повоєнний період сталінський режим... Слово для виступу надається прокурору».	під державним контролем. Методами масового терору встановлювався контроль за різними сферами життя, включно з культурою. Ідеологічний тиск, безпідставні духовні тортури, арешти – все це не одне десятиліття слугувало типовими механізмами впливу на діячів української культури. В повоєнні роки освітяни, науковці, митці пережили не одну ідеологічну кампанію, організовану близьким оточенням Сталіна, що негативно вплинуло на загальний стан розвитку вітчизняної культури і вело до персональних втрат в її середовищі. Репресовані діячі культури та заборонені твори не мали права на офіційне існування, вони підлягали забуттю...	
--	--	---	--	--

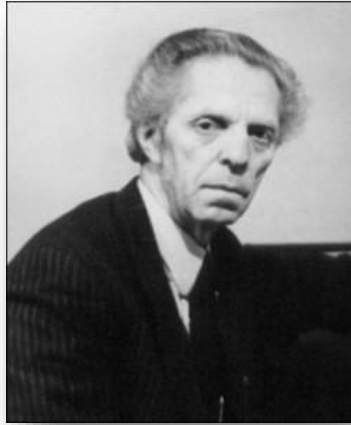
Суддя: «Слово надається свідку зі сторони звинувачення, історикові Іванові Крип'якевичу».

Від імені Української держави звинувачую сталінську політичну систему в скоєнні ряду злочинів проти діячів національної культури і вимагаю засудити сталінізм, як антилюдську тоталітарну модель політичного правління та заборонити його публічну пропаганду в нашій країні...»(Павленко) / інформаційна

Свідок І. Крип'якевич:
«Від початку ХХ ст. я присвятив себе дослідженню історії України. Великий вплив на моє професійне зростання ще з молодих літ мав мій учитель, знаний науковець та політичний

		Суддя: «Слово надається свідку зі сторони звинувачення, композиторові та педагогу Василю Барвінському».	діяч Михайло Грушевський... Невдовзі після відновлення радянської влади на західноукраїнських землях я отримав посаду завідувача Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР, а також паралельно викладав на історичному факультеті місцевого держуніверситету. Але вже досить швидко на власному прикладі переконався, що в нових політичних реаліях мої можливості для вільної наукової діяльності будуть вельми обмеженими. Протягом двох років мене разом з іншими львівськими колегами-істориками таврувало вище	<i>Мовленнєва</i>
--	--	---	--	--------------------------

партійне керівництво республіки та області за те, що ми є прихильниками концепції історії України нашого учителя М. Грушевського, звинувачували у «буржуазному націоналізмі». Нас публічно «розносили» на різного роду нарадах, зборах інтелігенції, в пресі, бо ми не хотіли за помахом руки зраджувати своїм минулим науковим поглядам і переконанням. Під тиском тодішніх владних структур я був змушений у наказному порядку перебратися до Києва, аби убезпечити себе від репресій з боку влади...» (Григорчук)/
інформаційна

Суддя: «Слово надається свідку зі сторони звинувачення, літераторові Володимиру Сосюрі».

Свідок В. Барвінський:

«Мені, як людині, що вільно займалася творчою діяльністю на музичній ниві за Австрії і Польщі, було непросто пристосуватися до вимог радянських партійних ідеологів. Нова влада призначила мене у середині 1940-х директором Львівської консерваторії. Я повністю віддався педагогічній роботі, вважав, що студенти нашої музичної установи повинні передовсім бути фахівцями своєї справи. Натомість від мене партійні органи постійно вимагали посилити заходи з політичної освіти і виховання, як серед

Мовленнєва

Суддя: «Слово надається свідку зі сторони захисту, заступнику голови Ради Міністрів УРСР з питань партійної та державної політики в галузі освіти, науки і культури в 1943-1948 рр., літераторові Миколі Бажану».

працівників консерваторії, так і студентства. Я мав сміливість у приватному спілкуванні захищати представників західноукраїнської інтелігенції від численних цькувань. Це не подобалося владним мужам. Влітку 1947 р. під час свого виступу перед інтелігенцією Львова заступник голови Ради Міністрів УРСР Д. Мануїльський відверто звинуватив мене у націоналізмі... Врешті за кілька місяців після цього за сфабрикованою каральними органами справою про шпигунство і зраду батьківщини радянський суд присудив мені

Суддя: «Слово надається адвокату захисту».

10 років заслання у мордовських таборах. Але й цього сталінським катам було замало – вони ще й публічно, на очах колег-професорів і музикантів, знищили всі рукописи моїх музичних творів...»(Білоус) / *інформаційна*

Свідок В. Сосюра:
«Навіть мені, лауреату Сталінської премії, одному із літературних «співців режиму», довелося на власній шкурі пізнати, весь смак ідеологічних гонінь. Все почалося з різкої критики мого вірша «Любіть Україну!» на сторінках центральної партійної газети «Правда» в липні 1951 р. Мої

		Завершальна стадія судового засідання: Відбувається голосування присяжних засідателів. Після оголошення кожним з них свого варіанту вироку («сталінізм винен у	патріотичні поетичні рядки про любов до рідної Землі було витлумачено як прояв українського націоналізму. Після цього розпочалося масове публічне шельмування мене особисто та моєї творчості. Робили це керівники і рядові члени Спілки письменників, літературні критики, працівники друкованої преси. Викликав мене «на килим» для виховної бесіди навіть перший секретар ЦК КП(б)У Л.Мельников... Ніколи не забуду цих двох років з безперервних цькувань, коли втратив психологічну рівновагу, коли був позбавлений права друкуватися і, залишившись без	<i>Мовленнєва</i>
--	--	--	--	--------------------------

		злочинній діяльності проти української культури» чи «сталінізм не винен у злочинній діяльності проти української культури») з короткою аргументацією щодо зробленого вибору, суддя, підрахувавши голоси, виносить загальний вердикт.	засобів для прогонування, був змушений віднести в ломбард майже всі свої цінні речі...» (Мельник) / <i>інформаційна</i> Свідок М. Бажан: «У повоєнні роки я, як заступник голови Ради міністрів республіки, разом із товаришами по партії та уряду багато працювали над відновленням повноцінного функціонування на нашій землі закладів освіти, науки і культури. В умовах складної суспільно-політичної ситуації, особливо в західних областях України, доводилося пильно слідкувати за чистотою наших рядів у середовищі творчої	
--	--	---	--	--

			інтелігенції, виступати з критикою колег по перу, які не завжди вірно розуміли політику партії. Вважаю, що чинний тоді політичний режим зробив багато корисного для якнайшвидшої відбудови всього народного господарства та підвищення добробуту своїх громадян...» (Савченко) / <i>інформаційна</i> Адвокат сталінізму: «Дійсно, у реалізації сталінського курсу існували перегини на місцях, пов'язані з тим, що у регіонах урядовці та партапарат невірно тлумачили вказівки центру. Відомо, що у ході повоєнної відбудови держави її керівництво зустрілося з	Мовленнєва
--	--	--	--	------------

			багатьма викликами і труднощами. Аби подолати їх, керуючись благими намірами щодо побудови сильної процвітаючої держави, влада використовувала будь-які засоби і отримувала суспільне схвалення... Після закінчення війни багато позитивного було зроблено всесоюзним і республіканським керівництвом для задоволення громадянами своїх культурних і освітніх потреб. По всій Україні відкрили свої двері для навчання 1 300 новостворених шкіл на 400 тис. учнівських місць. Відновили свою діяльність 160 вишів та з'явилися десятки нових. По всіх областях стрімко росла мережа культурно-освітніх закладів: клубів, бібліотек, музеїв, кінотеатрів... Не забувайте, що саме	Мовленнєва
--	--	--	--	------------

			завдячуючи Сталіну, було об'єднано в єдиних територіальних кордонах фактично усі теперішні українські землі. Тож всі українці нарешті опинилися в спільному політичному і культурному просторі. У результаті радянізаційного курсу українське населення Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття отримало широкі можливості здобувати безкоштовно освіту та навчатися рідною мовою, чого великою мірою було позбавлене раніше.. Шановний Високий суде та панове присяжні засідателі! Перед тим, як винести справедливий вирок історії стосовно сталінізму, ми повинні зважено покласти на шальки Феміди не тільки весь негатив, озвучений тут	
--	--	--	---	--

			сьогодні, але й ті позитивні моменти, які були зроблені правлячим режимом для розвитку української культури. Тож хай за результатами нашого засідання восторжествує історична справедливість!»(Григоренко) <i>/ інформаційна</i> Завершальна стадія судового засідання: Свідки та адвокат подають на розгляд судді та колегії присяжних матеріали, які підтверджують оприлюднені ними факти (витяги з документів, ілюстративний матеріал тощо).	
10 хв	V. Систематизація знань		Запитання 1. Які були головні аргументи сторін захисту та	

			обвинувачення на судовому засіданні щодо сталінізму і його впливу на культуру України? 2. Які докази та матеріали були представлені на судовому засіданні для підтвердження обвинувачень та захисту? 3. Яким був загальний вердикт судді та присяжних засідателів щодо вини сталінізму в злочинній діяльності проти української культури? Які аргументи були наведені для підтримки цього вердикту? 4. Які висновки можна зробити щодо впливу сталінізму на	<i>Мовленнєва</i>
--	--	--	---	-------------------

			культуру України після війни, зважаючи на обговорення та докази, представлені під час судового засідання?	
3 хв	VI. Висновки	Українська культура у повоєнні роки була під впливом сталінського режиму, який використовував різні методи контролю і цензури для забезпечення своєї ідеологічної лінії. Багато літераторів та інтелектуалів стикалися з репресіями та обмеженнями свободи вираження своїх поглядів. Однак, зберігаючи баланс, слід відзначити, що після війни було зроблено деякі позитивні кроки для розвитку культури та освіти в Україні. Були відкриті нові школи, виші, культурно-освітні заклади, що сприяло підвищенню рівня освіти і доступності культурних заходів для населення. Водночас, сталінізм поклав		

		певний негативний відбиток на культуру України, обмежуючи свободу творчості та висловлення. Заслушавши свідчення і аргументи, присяжні засідателі вирішують, чи був сталінізм винен у злочинній діяльності проти української культури. / <i>інформаційна</i>		
1 хв	VII. Домашнє завдання		Учні, які перебували на судовому засіданні в статусі працівників засобів масової інформації, отримують завдання підготувати для оцінювання своєрідні письмові, аудіо-, відеорепортажі про хід розгляду судової справи.	